

Homoky Viktor

Zenetörténet VII. – Bécsi klasszicizmus I.

NSZFI
NEMZETI SZAKKÉPZÉSI
ÉS FELNŐTTKÉPZÉSI INTÉZET

A követelménymodul megnevezése:

Zenész alapmodul

A követelménymodul száma: 1436-06 A tartomelem azonosító száma és célcsoportja: SzT-016-50

ZENETÖRTÉNET VIII. – BÉCSI KLASSZICIZMUS II.

ESETFELVETÉS – MUNKAHELYZET

Tanulmányozza a meghatározó bécsi klasszicista zeneszerzők életét! Keresse meg műveikben a kor jellegzetes stílusjegyeit, formáit!

SZAKMAI INFORMÁCIÓTARTALOM

FRANZ JOSEPH HAYDN

(Rohrau, 1732. március 31. – Bécs, 1809. május 31.)

Osztrák zeneszerző, karmester, énekes és zenetanár, a bécsi klasszicizmus első nagy mestere, a klasszikus szonátaforma tökéletesítője, a szimfónia és a vonósnégyes klasszikus műformájának kimunkálója.

Egyszerű bognár fiaként látta meg a napvilágot. Édesapja amatőr zenész volt, aki szívesen zenélt saját szórakoztatására, így Haydn már kiskorában kapcsolatba került a zene világával. Szülei eredetileg egyházi pályára szánták, de egyik rokonuk rábeszélésének engedve elküldték Hainburgba zenét tanulni. Itt figyelt fel a jóhangú fiúra a bécsi Szent István-dóm karnagya, aki aztán felvette a templom kórusiskolájába. Így került Haydn Bécsbe, ahol lehetősége volt megismerkedni a korszak zenei újdonságaival, az akkor népszerű zeneszerzők munkásságával.

1749-ben hangja mutálása miatt kitették a kórusból, s ezután hónapokon keresztül alkalmi munkákból élt. Pietro Metastasioval bérelt lakást, aki beajánlotta Nicola Porporánál. Így Haydn rövid ideig a híres mester segédje lett, akitől alkalma nyílt elsajátítani a zeneszerzés fortélyait. 1750-ben a fiatal zeneszerzőnek alkalma nyílt bemutatkozni a színházi életben is, ennek köszönhetően népszerűsége látványosan megugrott. 1759-ben Karl Joseph Morizon (1717–1783) gróf szolgálatába lépett, majd a következő évben megnősült. 1761-ben az Esterházy-udvar alkalmazottja lett mint másodkarnagy, majd Johann Georg Werner halála után első karnagy lett. Haydn vezette az udvari zenekar mellett az udvari operatársulatot, valamint ő vezényelte le a herceg napi kamarazenéléseit is. 1766-tól Esterházy Miklós egyre gyakrabban tartózkodott Fertődön, így Haydn kiszorult a bécsi zenei életből.

Az 1770-es évek végén viszonyt kezdett Luigia Polzelli énekesnővel. Az 1780-as évek közepén ismeretséget kötött Wolfgang Amadeus Mozarttal, akinek művészetéről mindig nagy tisztelettel nyilatkozott. 1790-ben meghalt Pompakedvelő Miklós herceg, így Haydn nagyobb szabadságra és mozgástérre tett szert. Elfogadta Peter Salomon hegedűművész londoni meghívását, és elutazott a brit fővárosba. Angliában Haydn zenéje nagy népszerűségnek örvendett, a mester koncertjei nagy sikereket arattak. Haydn ekkor komponálta a 12 londoni szimfónia első hat darabját. A következő év áprilisában tért vissza Bécsbe, ahol tanítványául fogadta a fiatal Beethovent, aki azonban végül más zenetanár után nézett. Haydn felismerte Beethoven tehetségét és ennek hangot is adott. A következő évben visszatért Londonba, ahol újabb sikeres hangversenyeket adott, megírta a londoni szimfóniák utolsó hat darabját. A királyi család szerette volna rábírní, hogy telepedjen le végleg Angliában, de Haydn visszatért Bécsbe.

1. ábra. Joseph Haydn

A zeneszerző utolsó éveit a császárvárosban töltötte, ahol megírta két német nyelvű oratóriumát: A teremtést és Az évszakokat. Mindkettővel nagy sikereket aratott. Közben azonban egyre romlott egészségügyi állapota, egyre gyakrabban gyötörte reumás lábfájása, amelynek köszönhetően egy idő után házhoz kötötten élt. Közben fokozatosan megszűntek a kötelezettségei a hercegi udvarban. 1809-ben nagyon letörte az osztrákok veresége a franciákkal szemben. Május 26-án rosszul lett, orvosa már nem tudott rajta segíteni, és 31-én meghalt.

1. A Haydn család

Apja, Matthias Haydn, egy bognármester fiaként született Hainburgban. Nagyapja, Thomas Haydn, szintén bognár volt, és miután meghalt, a zeneszerző nagyanyja ismét egy bognármesterhez ment feleségül. Matthiasnak öt testvére volt, a gyerekeket mostohaapjuk, Mathias Seefranz tanította meg a bognármesterségre.

2. ábra. Carl Bobies: Haydn szülőháza

1717-ben Mathias Haydn nekivágott az iparoslegények szokásos útjának, és egészen Frankfurtig jutott el. A hazafelé vezető úton Rohrauban telepedett le, ahol 1728-ban feleségül vette Anna Maria Kollert (1707–1754). Koller parasztszülők gyermeke volt, és a férjhez menetele előtti években a Harrach kastélyban dolgozott szakácsnőként. Karl Anton Harrach gróf (1692–1758) Rohrau földesura volt, unokája, Karl Leonhard (1765–1831) Haydn emlékművet állíttatott a kastély parkjában.

Mathias Haydn zenekedvelő ember volt, aki nem tudott ugyan kottát olvasni, de jól megtanult hárfázni. Hárfajátékához felesége olykor énekszóval csatlakozott. Nem meglepő tehát, hogy a felnőtt korig eljutó gyerekeik közül három gyermekből muzsikus lett, egyből pedig a zenetörténet egyik legjelentősebb zeneszerzője.

A házaspárnak egyébként tizenkét gyereke született, Joseph a második, Michael (1737–1806) a hatodik, Johann Evangelist (1743–1805) pedig a tizenegyedik volt. Michael Haydn a korszak egyik jelentős zeneszerzője lett, aki elsősorban az egyházzene területén alkotott jelentőset, míg Johann Evangelist egy templomi kórusban énekelt, majd pedig az Esterházy udvarban működött tenoristaként.

Mathias törekvő és rátermett mesterember volt, aki hamarosan szerény vagyonra tett szert: adóbevallásaiból kiderül, hogy egy kis borospincével és földdel, valamint „lábas jószágokkal” is rendelkezett. 1741–1762 között községi bíró volt.

a. Hainburgi évek

Haydn zenei tehetsége korán megnyilvánult. Saját visszaemlékezései szerint már öt évesen apja után énekelt annak darabjait. Állítólag fadarabkákból hangtalan hegedűt is készített magának. Ezen nagy biztonsággal adta meg szülei énekének ütemét. Mathias és Maria egyházi pályára szánták legidősebb fiukat.

1738-ban meglátogatta a családot Johann Mathias Franck, aki Haydn apjának mostohatestvérét, Juliane Rosine Sepperlt vette feleségül. Franck a hainburgi plébániai iskola rektora és karvezetője volt. Mikor meghallott a kis Josephet, hogyan üti a taktust és énekel hozzá, egyből felismerte a fiú zenei tehetségét, és kérte szüleit, hogy bízzák rá a fiú taníttatását. A szülők válaszút elé kerültek. Joseph még alig volt hat éves, így nem volt könnyű elengedniük, de azzal is tisztában voltak, hogy Rohrauban nincs lehetőségük taníttatni fiukat, ezért ha Joseph valóban tehetséges, akkor a hainburgi nevelés csak hasznára válhat, még akkor is, ha a fiú végül mégis papi pályára lépne.

Ezt végiggondolva a szülők rászánták magukat, hogy elengedjék gyermeküket. Így Haydn öt és fél évesen elhagyta a szülői házat, hogy ettől kezdve már csak ritkán visszatérő vendég legyen szülőfalujában. Mathias Haydn anyagi helyzeténél fogva nem tudta jelentősebb összegekkel támogatni fia tanulmányait, Franck jövedelme pedig igen szerény volt, és családját csak nagy körültekintéssel tudta ellátni. Ennek következtében Joseph szegényes ruhákban járt, amiket nem tudott rendszeresen cserélni és tisztán tartani. Korábban nem nagyon foglalkozott vele, hogyan jelenik meg az emberek előtt, de az iskolában más gyerekekkel is érintkezett, akik sokkal ápoltabbak voltak nála, s ez nagyon kellemetlen volt számára.

Franckéknak három gyermekük volt: két lány és egy fiú. Juliane nehezen tudta ellátni házi teendőit, ezért a hat éves Haydnt csak annyiban méltatta figyelemre, amennyiben igénybe tudta venni a fiú segítségét. A koszt, amit kapott, elégtelen volt, és a zeneszerző későbbi visszaemlékezéseiben azt állította, hogy Franckéknál több verést kapott, mint ételt. De élete végén is hálás volt az iskolamesternek, aki lehetőséget nyújtott neki a továbblépésre.

Franck mellett, hogy az elemi iskola nyolcvan tanulójának tanításával foglalatoskodott, sekrestyése és karmestere is volt a plébániatemplomnak, emellett rendszeresen gondoskodott új egyházzenei művekről a templom számára. Tekintélyes kéziratos kottagyűjteményt sikerült összevásárolnia, Haydnnak így lehetősége nyílt megismerkednie a kortárs mesterek műveivel.

Haydn több hangszeren is megtanult játszani ezekben az években: tanították vonósokon, csembalón, fafúvósokon és dobon is játszani, valamint a hangszeres oktatás mellett írásra és olvasásra is oktatták. Maga a zeneszerző a miseéneklési gyakorlatait, illetve csembaló- és hegedűtanulmányait a hatodik életévére tette, ez erre utal, hogy gyorsan haladt előre tanulmányiban. Ugyanakkor ma már az is világos, hogy nem volt autodidakta.

Haydn életében a következő fordulópont 1740-ben következett be. Ebben az évben Johann Georg von Reutter, udvari zeneszerző és a bécsi Stephans-dom karnagya, szolgálati útra indult, hogy kiegészítse a dóm kórusának állományát. Hainburgban a plébános felhívta a figyelmét a szépen éneklő Haydn-gyerekekre. Ezt követően Franckot és Josephet meghívták Anton J. Palmb plébános házába, ahol Reutter rövid vizsgáztatásnak vetette alá a fiút (megmutatta neki hogyan kell trilláznia, Haydnnek pedig utánoznia kellett), majd kijelentette, hogy magával viszi a gyermeket Bécsbe.

Megígérte, hogy az osztrák fővárosban maga fog gondoskodni új növendéke ellátásáról és zenei képzést is biztosít számára, amennyiben ehhez a szülők is hozzájárulnak. Joseph szüleinek természetesen nem volt ellenvetésük. A kis Joseph az utolsó hainburgi hónapokat megfeszített tanulással töltötte. Kidolgozott egy olyan énekgyakorlatot, amellyel egyedül is képes volt tökéletesíteni énektudását.

2. A székesegyház kóristája

Haydn összesen tíz évet töltött a Stephansdom kórusiskolájában, ezután hangja már mutálni kezdett. Korai életrajzírói nem sokat tudtak erről az időszakról és mivel általában Haydn visszaemlékezéseire hagyatkoztak, ezért valószínű, hogy maga a mester nem szívesen beszélt életének e szakaszáról. Saját elmondása szerint zeneelméletből mindössze két leckét kapott. Ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy igen jó mesterek tanították hegedülni, zongorázni és énekelni. A székesegyházban és császári udvarban egyaránt nagy sikerrel énekelte a kórus szoprán szólamát. Bár formális zeneelméleti képzésben valószínűleg nem részesült, de az énekórákat minden bizonnyal szolfézsgyakorlatokkal is kiegészítették, a csembalóoktatás pedig a számozott basszusra is kiterjedhetett. Ezzel szemben számos korabeli beszámoló és életrajz eltúlozta a tanulmányok hiányát.

Valószínűleg több zeneelméleti órája is lehetett kettőnél, de az mindenesetre bizonyos, hogy Reutter bátorította, hogy másolja le és variálja a székesegyházban énekelt motettákat és salvékat. Ez a gyakorlat már korán saját zeneszerzői ötleteket ébresztett benne, amit aztán mestere kijavított. Bizonyos, hogy nem önszántából ismerte meg a következő két tankönyvet, amelyek alapján tökéletesítette elméleti tudását. Az egyik Mattheson *Der vollkommene Capellmeister*, a másik Fux *Graudas ad Parnassum* volt. A Graudas általa birtokolt latin nyelvű példánya tele van írva bejegyzésekkel, ez arra enged következtetni, hogy Haydn igen alaposan áttanulmányozta Fux tankönyvét. Amikor később zeneszerzést tanított, akkor is ebből a műből indult ki, ahogy Mozart is. Ebből is látható, hogy teljesen nem hanyagolták el a kórusiskolában az elméleti oktatást, de valószínűleg nem fektettek rá túl nagy hangsúlyt.

Haydn ezekben az években kezdett el komponálni. Egy alkalommal Reutter rajtakapta, amint egy teljesen énekelhetetlen *Salve Reginát* írt tizenkét szólamban. Nevetve kérdezte tőle, hogy miért nem csak két szólamra komponált? A hasonló feljegyzések alapján lehet valószínűsíteni, hogy Haydnt zeneszerzésre nem igazán oktatták, ezért ebben a tekintetben önképzésre szorult. A gyakorlati zenélésre sokkal több lehetősége volt.

3. ábra. Szent István-dóm, Bécs

A templomi énekeseknek sok teendője volt. Naponta kétszer énekeltek a misén és a litánián, ehhez járult még a közreműködésük temetések, körmenetek, ünnepségek, hangversenyek alkalmából, illetve a jezsuiták által rendezett latin nyelvű dráma előadásokon. Reutter összeköttetéseinek köszönhetően a dóm énekkarát gyakran meghívták az udvari kápolnával való együtt működésre is.

Ez a sokirányú foglalkoztatottság nagyon hasznos volt a fiatal zeneszerző számára. Lehetősége nyílt megismerkednie Fux, Caldara, Reutter és más, az osztrák fővárosban akkoriban divatos szerzők egyházi műveivel, de sok világi zenét is hallhatott.

Mária Terézia hamar kegyeibe fogadta a fiatal Haydnt, rendszerint nagyon meg volt elégedve énekesi teljesítményével. 1745-ben azonban Joseph helyzete a kórusiskolában fokozatosan romlott, ugyanis a negyvenes évek közepétől egyre erőteljesebben kezdett mutálni a hangja. Ennek következtében a fontosabb szólamokat már egyre ritkábban bízták rá. Helyét szép lassan öccse vette át a fiúkórusban.

Mária Teréziának is feltűnt Haydn egyre rosszabb teljesítménye öccsével szemben, így lassan kiesett a kegyeiből. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy hangja mutálása miatt már nem tudják sokáig alkalmazni a székesegyház énekeseként. Hegedűsnek persze beállíthatták volna a zenekarba, de Reutter túlságosan el volt foglalva a saját gondjaival, semhogy előállt volna ezzel a megoldással.

Furcsa mód azonban Haydn sem állt elő semmilyen javaslattal vagy kéréssel. Sőt, állítólag egy gyerekes csínnyel ő maga intézte el, hogy kitegyék a kórusból: ollóval levágta egyik énekes társa copfjait. Reutter a fiú tenyerére mért botütésekkel akarta megbüntetni. A tizenhét éves Haydn ekkor kijelentette, hogy inkább elhagyja a konviktust, de nem engedi magát megalázní. Reutter biztosította róla, hogy ezután természetesen ki fogják tenni a templomból, de előtte el kell szenvednie a rá mért büntetést. Ez meg is történt, majd 1749 novemberében, egyik napról a másikra, mindenfajta ajánlás vagy egyéb segítség nélkül az utcára tették a fiút.

3. A pályakezdés nehézségei

Miután Haydn kikerült a katedrális kórusából, még további tíz évig az osztrák császárvárosban maradt. Haydn több hangszereken is játszott, de ekkor még egyiknek sem volt igazán nagy mestere, az énekhangját már elveszítette, ezért ahhoz, hogy énekesként tudjon elhelyezkedni, tovább kellett volna képeznie magát, első szerzeményei pedig, a megfelelő elméleti felkészültség hiánya miatt, még csupán kísérletek voltak. Ezenkívül az öltözete is szegényes volt, és nem rendelkezett megfelelő élettapasztalattal sem.

Haydn ekkor tizenhét éves volt. Minden értékét három lehasznált ing és egy kopott kabát képezte. Nyolc évig tengődött, koplalt, és alkalmi munkából tartotta fent magát. Ő maga is elismerte, hogy nem volt egyetlen hangszernek sem a virtuóza, de jól játszott zongorán és hegedűn, és énekelni is jobban tudott az átlagnál, de úgy tűnt, ez is kevés volt.

Szüleitől nem remélhetett anyagi támogatást, azok éppen Franciska nevű lánytestvére hozományát gyűjtötték. Talán ha Haydn a papi pályát választja, még hajlandók lettek volna némi áldozathozatalra, de Joseph mindenképpen muzsikus akart lenni.

A véletlen jött a zeneszerző segítségére, amikor egy nap összefutott az utcán Johann Michael Spanglernekkel, aki a Mihály-templom tenoristája volt, és már ismerte Haydnt. Miután elmesélte, mi történt vele, Spanglernek megszánta a fiatalembert, és felajánlotta neki, hogy lakjon nála, amíg nem tud jobb megoldást kitalálni.

A tenorista egy szegényes padlásszobát bérelt feleségével és újszülött kisfiával. Haydn minden tőle telhetőt megtett, hogy munkához jusson, mindenféle alkalmi munkát elvállalt: volt kottamásoló, zeneműveket dolgozott át, tanítványokat vállalt, multságokhoz tánczenéket komponált és gyakran vett rész úgynevezett gassatim alkalmakon, azaz éjszakai utcai zenéléseken, szerenádokon is.

4. ábra. Haydn

Egy bizonyos Johann Wilhelm Buchholz csipkeverő jóakaratából sikerült nagyobb összegre szert tennie, aki 150 gulden kamatmentes kölcsönt biztosított neki. Valószínűleg a következő évben (azaz 1750-ben) történt, hogy Haydn meglátogatta a Mariazellben lévő bencés zarándok templomot. Állítólag egy maga komponálta egyházi művét is magával vitte, és kérte, hogy bemutathassa a templomban. Hogy pontosan melyik művéről lehet szó, nem lehet biztosan tudni, de ez a zarándoklat mindenképpen maradandó élményt nyújtott a fiatal zeneszerzőnek, később ugyanis a Missa Cellensist és a Mariazellermessét is a mariazei emlékeire támaszkodva komponálta.

1750 tavaszán beköltözött első önálló bécsi lakhelyébe, egy Mihály-templom melletti kis padlásszobába. Itt mosolygott rá ismét a szerencse: ugyanabban a házban lakott Pietro Metastasio, a híres librettóíró is, aki ugyanannak a Marianne von Martineznek volt a nevelője, akinek Haydn is adott ének- és zongoraleckéket. Ezért cserébe ingyen étkezést kapott a Martinez családnál. Itt ismerkedett meg személyesen Metastasióval, aki bemutatta az akkor már igencsak megöregedett Nicola Porporának, aki a velencei követ kedvesének adott énekleckéket. Az énekórák alatt azonban nem volt hajlandó ő szolgáltatni a zongorakíséretet, Metastasio ezért beajánlotta hozzá Haydnt, hogy vegye fel segédjének. A fiatal zeneszerző három hónapig volt Porpora inasa, és bár gyakran kapott dorgálást a mesterétől, később hálásan emlékezet vissza inaskodása hónapjaira. Olykor egy bizonyos Hildburghausen hercegnél kellett zongorán kísérnie Porporát olyan nagy mesterek jelenlétében, mint Gluck vagy Wagenseil. Az ilyen tekintélyek elismerő szavai rendkívül nagy bátorítást jelentettek a pályakezdő zeneszerző számára.

Ezt az időszakot nem könnyű évszámra és hónapra pontosan behatárolni. Marianne von Martinezt (aki egyébként maga is híres zenész és zeneszerző lett) Haydn 1751 vagy 1752-ben kezdhette tanítani, ez alapján feltehető, hogy Metastasióval töltött évei az 1751–1754 közötti időszakra estek. Porpora 1752 végén, 1753 elején érkezhetett Drezdából Bécsbe, Haydn pedig már 1753 márciusában találkozhatott vele. Metastasiónak ugyanis ekkor jutott eszébe, hogy Porporával komponáltassa meg legújabb operaszövegkönyvét. Haydn 1756-ban komponált zenéjének mesterségbeli színvonalát ismerve, 1754 lehetett a legkésőbbi év, amikor Porporától lehetősége nyílt elsajátítania a zeneszerzés alapjait, valamint az olasz nyelv és énekstílus ismeretét. Porpora készíthette őt arra, hogy módszeresen dolgozza fel Fux *Gradus ad Parnassum*-át. Fux munkája mellett nagy jelentőségű lehetett Carl Philipp Emanuel Bach kompozícióinak a megismerése is.

4. Az első sikerek

Haydn az 1750-es évek elején került kapcsolatba egy Joseph Felix von Kurz nevű színésszel, aki Kartnertortheater ismert komikusa és impresszáriója volt. Ő kérte fel, hogy komponáljon neki zenét a *Der krumme Teufel* című vígjátékhoz. A darabot az 1751–1752-es szezonban mutatták be, és a következő évadban nagy sikerrel újítták fel. A zeneszerzőnek nagy előrelépést jelentett, hogy bemutatkozhatott a színház világában, és nyilván első színpadi műve sikere is hozzájárult ahhoz, hogy lassanként sikerült bejutnia a jómódú zenebarátok körébe.

Zenetanárként eleinte havonta két guldent keresett, ez az 1750-es évek második felében 5 guldenre emelkedett. Ennek köszönhetően másik lakásba költözhetett. Nagy csapás volt számára, hogy mialatt a Seilerstättén lakott, egy alkalommal betörték hozzá, és mindenét elvitték.

Óradíjának megemelkedése mintha társadalmi tekintélyén is javított volna. Ezt jelzi, hogy miután átnézte néhány zongoradarabjának kottáját, Maria Christine Thun grófnő érdeklődni kezdett Haydn iránt. Személyesen is találkozni akart vele, majd miután ez megtörtént, felkérte, hogy adjon neki zongora- és énekórákat. Így a zeneszerző pótolni tudta ellopott ingóságait.

A Thun család egyébként Gluckkal, később Mozarttal és Beethovennel is kapcsolatban állt, és valószínűleg a grófnő ismertette meg Haydnt Karl Joseph von Fürnberg báróval, aki szenvedélyes zenebarát volt. A báró meghívta a fiatal zeneszerzőt Weinzierlben fekvő kastélyába, s ezt követően gyermekei zenemestereként alkalmazta. Haydn az ő megrendelésére írta első vonósnégyesét.

Haydn tanítványainak a száma látványosan megugrott, a tanítás mellett pedig számos egyéb kötelezettséget is magára vállalt: hegedűs volt az Irgalmasok templomában, Haugwitz gróf kápolnájában orgonán játszott, a Stephansdomban pedig ismét alkalmazták, mint tenoristát. 1759-ben von Fürnberg beajánlotta Karl Joseph Morizon (1717–1783) grófhhoz, aki kamara-zeneszerzőként és zeneigazgatóként alkalmazta, évi kétszáz forint fizetéssel, ellátással és lakással. A telet szállásadójával Bécsben, a nyarat pedig Lukavicán töltötte. Itt írta meg a zeneszerző első szimfóniáját. Ezt megelőzően és ezt követően is számos Haydn kompozíció született a báró szolgálatában töltött idő alatt: az első szimfónia után még tizennégy darab ebben a műfajban, több billentyűs szonáta, triók, divertimentók, versenyművek, fúvós együttesekre írt partitúrák, és valószínűleg ekkor keletkezett az Op. 2-es gyűjtemény két vonósnyegese is.

1760. november 26-án Haydn házasságot kötött Maria Anna Aloysia Apollonia Kellerrel, a házassági szerződést november 9-én keltezték. Maria Anna annak a Johann Peter Keller nevű parókakészítőnek volt a lánya, aki a zeneszerzőt többször is kisegítette, többek között alkalmazta zenetanárként is. Haydn korabeli életrajzírói szerint a zeneszerző először Maria Anna húgába, Theresébe szeretett bele, de őt vallásos szülei zárdába adták, ahol 1756-ban fogadalmat tett. Egyesek szerint Haydn erre az alkalomra komponálta E-dúr Salve Regináját és talán C-dúr orgonaversenyét. Hogy ezután pontosan miért vette el szerelme húgát, azt nem lehet pontosan tudni. Haydn személyes elmondása szerint házassága boldogtalan volt, és sem ő nem volt hű feleségéhez, sem az asszony hozzá. A zeneszerző félrelépéseit egyébként azzal indokolta, hogy Maria Anna nem tudott teherbe esni.

5. Az Esterházy-udvar másodkarnagya

Anyagi nehézségei miatt Morizon gróf Haydn esküvője után nem sokkal szélnek eresztette a zenészeit, és zeneigazgatójától is megvált. Haydn azonban nem maradt sokáig állás nélkül, ugyanis Esterházy Pál Antal herceg, a művészetek nagy pártfogója, amint híret vette, hogy Morizon feloszlatta a zenekarát, elhatározta, hogy megszerzi magának az akkor már komoly hírnévnek örvendő zeneszerzőt.

A herceg udvari karmestere, Gregor Joseph Werner ekkor már nagyon idős és beteges volt, zenei tájékozottsága pedig egyre konzervatívabbnak számított. Ez is közrejátszott abban, hogy a herceg hozzálátott zenei együttesének felfrissítéséhez. Haydnt nyilván Werner utódjának szánták, ezért eleinte másodkarmesterként alkalmazták. A szerződést 1761. május 1-jén írták alá, de a zeneszerző már az év elején megkezdhetette működését az Esterházy-udvarnál. Ezt látszik alátámasztani, hogy az április elsején felvett zenészek szerződése tartalmazta, hogy nemcsak az első, hanem a másodkarmesternek is engedelmességgel tartoznak, márpedig a poszt Haydn működése előtt nem létezett a hercegi udvarban. Valószínűnek látszik az is, hogy az ekkor alkalmazott zenészek többségét már Haydn választotta ki.

Szerződésének feltételeit korábban megalázónak gondolták a kutatók (Szabolcsi Bence Zenei lexikonában is arról olvashatunk, hogy „Haydn szolgálatba lépett a szó feudális értelmében, és lakáj módjára engedelmességgel tartozott a hercegnek”), de ma az az általános vélekedés, miszerint az lényegesen nem különbözött a hasonló célú, korabeli dokumentumoktól. A zeneszerző nem szolga, hanem hivatásos, belső alkalmazott volt, évi 400 gulden fizetéssel, ehhez járultak még különböző természetbeni juttatások, valamint étkezés a tisztviselők asztalánál. Az ő feladata lett a Camer-Musique alkalmazása. Ez magában foglalta a hangszeres zene mellett az egyházi vokális valamint a színpadi zenét is. A zenészek fölött tejhatalmat gyakorolt, nemcsak szakmai kérdésekben, hanem a magaviselet területén is. Beosztottjaival minden bizonnyal jól bánt, ezt támasztja alá, hogy többükkel személyes jó kapcsolatba került. Zenészei nem egyszer kérték meg, hogy legyen gyermekeik keresztapja.

5. ábra. Esterházy Miklós József. Martin Knoller festménye

Összességében Haydn elégedett volt több évtizeden át az Esterházy-udvarban folytatott életével, soha nem keveredett komolyabb konfliktusba kenyéradóival, és elszigeteltségét éppúgy képes volt a maga javára fordítani, mint a saját zenekar és operatársulat nyújtotta előnyöket. Egy alkalommal állítólag megjegyezte: „Nem akadt ott senki, aki összezavarjon, így kénytelen voltam eredeti lenni”.

Alapjában véve három különféle működési területet bízta Haydnra. Karmesterként naponta kellett a zenekarral és az énekesekkel próbákat tartania, valamint előadásokat vezetnie, ezenkívül neki kellett megírnia zeneszerzőként az előadandó művek nagy részét, végül hivatalnokként is helyt kellett állnia. Ebben a minőségében könyvtárosként, hangszertárosként és személyzeti főnökként kellett tevékenykednie.

Nem sokkal Haydn alkalmazása után Esterházy Pál Antal egészségügyi állapota rohamosan romolni kezdett, és a herceg 1762. március 18-án meghalt. Mivel nem volt gyermeke, öccse, Miklós vette át az örökségét. Ő még elődénél is lelkesebb zenerajongó volt, aki a korábnál is nagyobb tervekkel dédelgetett udvara felvirágoztatását illetően. Ennek következtében Miklós herceg már életében megkapta a „der Prachtliebende” („Pompakedvelő”) jelzőt.

Az új herceg igen nagyra becsülte Haydnt és nagylelkűen is bánt vele: fizetését felemelte 200 gulddal, a barytontriók, valamint a sikeres operaprodukciók után külön aranydukáttal jutalmazta, amikor pedig a mester kismartoni háza két ízben is tűzvész martaléka lett (1768-ban és 1776-ban), saját költségén állította azt helyre. Zenei ízlése természetesen befolyással volt arra, hogy Haydn milyen zenei műfajokat művelt.

Az 1760-as évek első felében a zeneszerző főleg hangszeres zenét komponált, elsősorban szimfóniákat, kizárólag a hercegi udvarban való előadás céljából. Hogy pontosan miként zajlott a mester és zenekara napi munkája, azt nem lehet biztosan tudni. Egyes dokumentumok szerint minden nap meg kellett tudakolnia a hercegtől, hogy aznap szüksége van-e zenei szolgálatra, de más dokumentumok arról számolnak be, hogy rendszeres akadémiát kellett tartania minden kedden és csütörtökön.

1762–1765 között Miklós herceg Kismartonban tartózkodott. Haydn is itt élt feleségével, abban a házban, ahol a többi zenész is lakott. 1766-ban közbenjárásával szerződtek Haydn öccsét, Johann Evangelist, hivatalosan tenoristának, de inkább csak testvére jótékony támogatását élvezte.

6. Összezőrrenések a hercegi udvarral

1765–1766 több szempontból is fordulópont volt a zeneszerző életében. A herceggel egy időre megromlott a viszonya. 1765 szeptemberében a zenekar egyik fuvolása, Franz Sigl felgyújtott egy házat. Az Esterházy-levéltárból előkerült levelek közül több is bizonyítja, hogy Haydn mindig kiállt zenészei mellett és megsegítette őket, ha szorult helyzetbe kerültek. Valószínűleg ezért ragasztották rá a Haydn papa becenevet. Nem történt ez másképp Sigl esetében sem.

Ludwig Peter Rahier uradalmi ügyintéző (akivel Haydnnek rendszeresen akadtak nézeteltérései) a zenész elbocsájtását és börtönbe csukását javasolta. A herceg, miután tájékoztatták a történetekről, megszidta Haydnt, de a zeneszerző ügyesen védte meg magát. Sikertelenül elérnie, hogy ne zárják börtönbe Siglt, csak a zenekarból tegyék ki (később egyébként újra alkalmazták).

Georg Joseph Werner közben elkészítette végrendeletét, majd még egy utolsó gáncsoskodásként levelet írt Miklós hercegnek, amelyben azzal vádolta Haydnt, hogy elhanyagolja a kottatárat, az énekeseket és a hangszereket sem tartja megfelelően rendben. A herceg ezután dorgáló levelet írt másodkarmesterének, amelyben utasította, hogy több gondot fordítson a fent említettekre, és készítse el az udvar kottáinak és hangszereinek katalógusát. A levél záradékában még arra is felhívta a zeneszerző figyelmét, hogy az utóbbi időben kevesebb gondot fordított a komponálásra. Ezért utasította, hogy buzgóbban lásson hozzá a zeneszerzéshez, különös tekintettel a barytonra írt darabokra.

A baryton egy régi vonós hangszer, a viola da gambával tartozik egy családba, amelynek különlegessége, hogy segítségével a játékos önmagát kísérhette egy együttreztető húrsorozat pengetésével, miközben a szokásos módon vonóval játszott rajta. Pompakedvelő Miklós kiváló barytonjátékos volt.

Haydn ezután hozzáfogott a barytontriók sorozatgyártásához, és 1766. január 4-én három új darabot nyújtott át a hercegnek, aki nem volt hálátlan: 12 dukáttal jutalmazta meg, és további hat triót rendelt tőle. Még ez év őszén elkészült egy 24 művet tartalmazó kötettel is, és ezt még további két kötet követte 1768. júliusáig. A barytontriók gyártása ezután valamelyest visszaesett, de az 1770-es évek közepéig folyamatos maradt. Haydn összesen 126 triót írt barytonra és még jó néhány vegyes darabot. A herceg meg lehetett elégedve a teljesítménnyel. A több mint kétszáz, a herceg magánhasználatára készült darab többsége barytonra, csellóra és mélyhegedűre készült.

A barytondarabok komponálása mellett másként is válaszolt kenyéradója dorgálásaira: elkezdte összeállítani műveinek katalógusát, nyilván ezzel akarta megcáfolni állítólagos zeneszerzői terméketlenségét. Ez a később Entwurf-Katalognak nevezett dokumentum ma a legfontosabb támpontja a kutatóknak az 1770-es évek végéig komponált művekről és azok kronológiájáról.

7. Haydn Eszterházán (ma Fertőd)

1766-ban befejeződtek az fertődi Esterházy-kastély építési munkálatai. 1768-ban elkészült a színház, egy évvel később pedig a Muzsikaház is (itt voltak elszállásolva a zenészek). Miklós herceg ettől kezdve szinte minden nyarat itt töltött, sőt, a nyári időszakot egyre jobban igyekezett kitolni, hogy minél tovább időzhessen a Versailles-i palota mintájára épített új rezidenciáján. Mivel a zenészek családja Kismartonban élt, ezért olykor nagyon nehezükre esett kivárni, amíg ismét visszatérhetnek a városba. 1772-ben például tíz hónaposra duzzasztotta fel a nyári tartózkodást a herceg. Haydnt ez készítette a Búcsú szimfónia megírására.

Az új rezidencián természetesen virágzó zenei életet kellett kiépíteni, a herceg igényeinek a kielégítésére. 1766-ban Werner meghalt, és ezzel hivatalosan is Haydn lett az udvar első karmestere, és persze jelentős szerepet kellett betöltenie a fertődi művészeti élet kialakításában. A mester nagy lendülettel látott munkához. Gondja volt rá, hogy a lehető legjobb énekeseket szerződtessék, akik olasz mestereknél tanultak. Rengeteg sokat ígérő tehetséget gyűjtött maga köré, akik a kezei alatt magas színvonalú előadóművészekké fejlődtek. Mivel a herceg még a császári udvarnál is jobban megfizette muzsikusait, így Haydnnak nem esett nehezére a legjobb zenészek alkalmazása.

6. ábra. A fertődi Esterházy-kastély

Eszterházán állandóan foglalkoztatták a zenészeket és az énekeseket. Hetente kétszer-háromszor operaelőadást és két hangversenyt rendeztek. Ezenkívül volt rendszeres kamarazenélés is a herceg magán lakosztályában, amiben magas rangú főurak is részt vettek.

Rendszeresen előfordult, hogy egy magasabb rangú vendég fogadása alkalmából teljesen felfordult az udvar élete. Mária Terézia 1773-ban Eszterházán tett látogatása például különösen jeles eseménynek számított, amelyről még egy külön nyomtatott könyv is kimerítő leírást adott. Haydn a hasonlóan magas rangú vendégek fogadása alkalmából komponálta operáit. A királynő látogatása alkalmából például az Aki hűtlen, pórul jár című dalművét adták elő, valamint a Philemon és Baucis című marionett operát.

Miklós herceg kifogástalan házigazda igyekezett lenni: 1775-ben például egy főherceg látogatott a palotába, akinek a kedvéért megrendeztetett egy egész vásárt: mutatványos bódékkal, vásári kikiáltókkal, kuruzslókkal. A muzsikosoknak tehát sok dolga volt, a herceg pedig két kézzel szórta a pénzt, ha kedves szórakozásairól volt szó.

A fertődi kastélyban 1766-tól rendezett operaelőadások idővel az udvari zenei élet legfontosabb eseményei lettek. Eleinte Haydnnak csak a legfontosabb vendégek érkezésére kellett operákat komponálnia. 1768-ban *La pestratrici* című művével felavatták az új operaházat is.

8. Fellépések Bécsben

Mivel az udvar az 1770-as évek elején már legalább tíz hónapot töltött Eszterházában, Haydn eladta kismartoni házát. A rövid téli szezon ettől kezdve inkább Bécsben töltötte. Rendszerint a herceg kíséretében utazott a császárvárosba, ahol 1770-ben előadták von Sumerau báró bécsi házában *Lo Speciale (A patikus)* című vígoperáját. De Bécsben zajlott le a *Il ritorno di Tobia (Tóbiás visszatérése)* című oratóriumának első két előadása is, egy jótékonyági hangversenysorozat keretében. A hercegi udvarral kötött munkaszerződése alapján elvileg kizárólag az Esterházy udvar számára komponálhatott, és darabjait csakis a hercegi rezidenciákon rendezett előadásokon mutathatta be, Pompakedvelő Miklós úgy látszik, nem vette szigorúan ezt a kikötést. Ennek köszönhetően Haydn művei hamar elterjedtek egész Ausztriában.

A zeneszerző első oratóriumának nagy sikere is közrejátszhatott abban, hogy a *Das gelehrte Österreich* című kiadvány számára életrajzi vázlatot kértek Haydntól. Ma ez a dokumentum a legfontosabb forrása a mester fiatalságára és tanulóéveire vonatkozó eseményeknek.

A sikerek ellenére a bécsi közönséget megosztotta Haydn zenéje. Egyesek kifogásolták, hogy operáiban keverte a komikus és a tragikus elemeket, és hogy általában a komikumra helyezett nagyobb hangsúlyt. A kritikusok véleménye szerint a zeneszerző nem ismerte az operakomponálás szabályait. Eleinte II. József is hasonló véleménnyel volt Haydnról. Egy alkalommal állítólag kijelentette, hogy Haydn zenéje számára nem jelent többet egy jó tréfánál. Az uralkodó hasonló kijelentései nyilván hozzájárultak ahhoz, hogy Haydn nehezen tudott érvényesülni a császárvárosban.

1776-ban állítólag Bécs számára komponálta a *La vera Costanza (Az igazi állhatatosság)* című operáját, de állítólag ahogy betette a lábát a városba, hogy megkezdje a próbákat az énekesekkel, olyan intrika áradat zúdult rá, hogy attól tartott, még a partitúra elkészítésekor tervezett személyzetet sem kapja meg. Végül maga döntött a visszalépésről, és átadta a helyét Pasquale Anfonssinak, aki ugyanazt a szövegkönyvet zenésítette meg. A Haydn operabemutatójára így csak három évvel később került sor Eszterházában. A hasonló incidensek arra késztették, hogy belássa az Esterházy-udvarnál viselt tisztsége előnyeit.

9. Haydn az 1770-es években

A hosszúra nyúló eszterházi tartózkodások elsődleges oka az lehetett, hogy Miklós herceg eredményesen szervezte újra a színházi életet. Szinte minden évben szabályos évadok keretein belül került sor a prózai és a zenés színházi előadásokra, és egy külön kis színházépületben marionettoperákat is játszották. Eleinte a prózai előadások domináltak, de a nyolcvanas évek végére fordult a kocka. Ugyanis 1776-ban állandó operatársulat létesült Eszterházában, amely egészen 1790-ig, Miklós herceg haláláig működött. Ennek következtében látványosan megemelkedett az opera előadások száma, ami új kötelezettségeket rótt Haydnra.

A zeneszerző eleinte rendszeresen komponált új operákat a herceg számára. 1768-ban, az operaház megnyitására írta a *Lo speziale* (A patikus) című vígoperáját, ezt követte a következő évben a *Le pescatrici*, amit 1770-ben a herceg unokahúgának esküvőjén adtak elő. Ez volt az új kastély első nyilvános operaelőadása, meghívott arisztokrata vendégek előtt. Három évvel később készült el a *L'infedeltà delusa* (Aki hűtlen pórul jár), amit Esterházy Pál Antal özvegyének névnapján mutatták be. Ugyanebben az évben Mária Terézia látogatása alkalmából került színre a *Philémon és Baucis*, valamint a *L'incontro improvviso* (A váratlan találkozás).

1779-ben az operaház nagy része leégett, ez azonban nem akadályozta meg Miklós herceget abban, hogy még a tűzvész napján operaelőadást rendeztessen a sebtében átalakított marionettszínházban. Haydn legújabb *L'isola disabitata* (A lakatlan sziget) című operájának bemutatóját szintén megtartották a kitűzött időpontban, december 6-án. A tűzesetben egyébként a zeneszerző három marionettoperájának a kézírata is megsemmisült (*Dido, Vom abgebrannten, Die betrafte Rachbegierde*).

Az újjáépített operaházat *La fedelta premiata* (A hűség jutalma) című operájával nyitották meg 1781. február 25-én. A mester két utolsó Eszterházy-operája az *Orlando paladino* (Orlando lovag) és az *Armida* volt. Az előző bemutatója 1782-ben, az utóbbié 1784-ben zajlott le. Haydn ezt követően felhagyott az operakomponálással a hercegi udvar számára, nem lehet tudni miért. Megírt színpadi műveire nagyon büszke volt, ráadásul pont abban az időszakban állt le az operakomponálással, amikor a zenés színpadi előadások száma látványosan megemelkedett az udvarban. Rejtély, hogy ennek ellenére Miklós herceg miért adott engedélyt udvari zeneszerzőjének az operakomponálással való felhagyásra.

Természetesen egy idő után Haydn nem lett volna képes egymaga biztosítani az előadáshoz szükséges darabokat, akkor sem, ha hetente komponált volna új operákat. Ennek következtében más szerzők operáit is színre vitte Eszterházában, jelentősen hozzájárulva ezzel az európai operajátszás színvonalának emelkedéséhez.

Az általa kialakított repertoár központjában az opera buffa állt. 1776–1790 között Cimarosa darabjait játszották a leggyakrabban. 1783 és 1790 között például tizenkét Cimarosa-operát mutattak be Eszterházában, valóságos kis Cimarosa kultuszt alakítva ki hazánkban. Cimarosa mellett kedveltek voltak Paisiello darabjai is, valamint Anfossi, Sarti operái és természetesen Haydn darabjai is műsoron maradtak.

Amint eldőlt, hogy egy opera előadásra fog kerülni, Haydnnak kellett gondoskodni a szükséges zenei változtatások elvégzéséről, a szólamok másolásáról, neki kellett levezényelnie a próbákat és szinte valamennyi előadást ő vezényelte el. Emellett a nyolcvanas évek elejéig elvárták tőle, hogy időről időre újabb operákkal álljon elő.

Elmondható, hogy Haydn valószínűleg a korabeli Európa egyik legjobban felszerelt színházának állt az élén. A színház fénykorában huszonöt énekes állt a rendelkezésére, az adminisztrációról és a személyzetről nem is beszélve. A zenekar húsz hivatásos zenészből állt, a nem itáliai operaházak közül egyedül a Covent Garden érhetett a társulat nyomába. 1790-ig, vagyis Pompakedvelő Miklós haláláig, több mint száz opera hangzott el Eszterháznál, az előadások száma pedig meghaladta az ezret.

10. Szerelmi kapcsolata Polzelli énekesnővel

Miklós herceg 1779-ben fogadta szolgálatába a Polzelli házaspárt, Antoniót és Luigiát. A férfi hegedűs volt, míg felesége mezzoszoprán énekesnő. Hamarosan kiderült azonban, hogy egyikük sem üti meg a hercegi udvar többi zenészének és énekesének színvonalát. A hegedűs tüdőbajos volt, ezért gyakran nem tudta ellátni feladatát, míg felesége Haydn alapos énekórái dacára is csak másodrangú szerepek eléneklésére volt képes. A házaspár csekély fizetést kapott, hivatalosan 1780-ig szólt a szerződésük, de mivel hamar világos lett, hogy nem képesek megfelelni az elvárásoknak, már korábban közölték velük, hogy szolgálataikra nem tartanak igényt.

Ennek ellenére mégsem bocsájtották el őket, még akkor sem, amikor már Antonio neve nem is szerepelt az udvari zenészek listáján, mert annyira elhatalmasodott rajta a tüdőbaj, hogy egyáltalán nem tudta teljesíteni kötelezettségeit. A fennmaradt dokumentumokból világosan kiderül, hogy a herceg Haydn kívánságát teljesítette, amikor nem adta ki a házaspár útját. Az udvari zeneszerzőnek és karmesternek ugyanis viszonya volt Luigiával, és ez valószínűleg nyílt titok volt. Így Miklós herceg is tisztában lehetett vele, hogy alkalmaznia kell az énekesnőt, ha Haydn kedvében akar járni.

Luigia tizenkilenc éves volt, amikor Eszterházára került, egy nála jóval idősebb férj oldalán. Házassága boldogtalan volt, akárcsak Haydné, ezért a zeneszerzőnek nem esett nehezeire megértenie a fiatal lány helyzetét. Valószínűleg ez keltette fel az érdeklődését az olasz hölgy iránt, aztán szép lassan bele is szeretett. Viszonyukról valószínűleg a felesége, sőt Antonio Polzelli is tudott.

Érdekes, hogy semmi dokumentum nem maradt fent, ami Haydn szenvedélyes, erős érzelmeit, ragaszkodását bizonyítaná Luigia iránt. A kutatók nem bukkantak rá a Luigiának írt levelekre, valószínűleg nem leveleztek egymással. Csak miután 1791-ben elhagyták a hercegi udvart, akkor indult meg közöttük a levelezés. Az énekesnő 1783-ban világra hozta második gyermekét, akit Antoniónak kereszteltek. Luigia meg volt róla győződve, hogy a gyermek apja Haydn, de a zeneszerző nem mutatta semmit jelét annak, hogy ezt ő is így gondolja. Mindenesetre jó kapcsolatot ápolt Antonióval, sőt annak Bolognában született bátyjával is. Egészen haláláig levelezett velük, és segítette őket, ahogyan anyjukat is.

11. Barátsága Mozarttal

Haydn 1783-ban vagy 1784-ben találkozhatott először Mozarttal. Nem lehet tudni, hogy pontosan milyen alkalommal futottak össze Bécsben, elképzelhető, hogy a Tóbiás egyik előadásán, vagy Mozart valamelyik akadémiáján, esetleg egy kvartett összejövetele során. Michael Kelly későbbi visszaemlékezése szerint 1784-ben Stephen Strobe kvartettjében játszott együtt először Haydn, Mozart, Vanhal és Dittersdorf, ezek szerint a két mester itt ismerkedhetett meg egymással. Egyes kutatók Strobe visszaemlékezését azonban nem tekintik feltétlenül hitelesnek.

Mozart a következő év januárjában tette közzé Haydnnek ajánlott hat vonósnégyesét „kedves barátom Haydn és más jó barátaim” ajánlással, majd február 12-én megjelentette az utolsó három Haydn-kvartett is. E darabok előadása alkalmával tette azt a megjegyzést az anekdota szerint Haydn Leopold Mozartnak, hogy az ő fiánál nagyobb zeneszerzőt sem személyesen, sem hírből nem ismer. Az 1789-1790-es években Mozart elhívta Haydnt a *Così fan tutte* próbáira, Haydn pedig vonósnégyes-összejöveteleket szervezett, amelyeken Mozart bizonyíthatóan részt vett.

A két zeneszerző barátságáról sokat vitáztak a kutatók. A korai életrajzok nem mentesek egyfajta szentimentális túlzástól, amikor kettőjük viszonyát jellemzik. Ezeket a megállapításokat jó néhány modern életrajz is átvette. Ma több kutató is szkeptikusan szemléli Haydn és Mozart barátságát. Ők azt hangsúlyozzák, hogy a fennmaradt adatok alapján mindössze az valószínűsíthető, hogy 1784-1785, illetve 1789-1790 telén rendszeres kapcsolatban voltak egymással: együtt zenéltek és Haydn látogatta a *Così fan tutte* próbáit. Azt azonban a szkeptikusok is elismerik, hogy a két művész kölcsönösen becsülte egymás munkásságát. Mindketten a másikhoz mérték magukat, és az 1780-as évektől nem ismertek el más jelentékeny zenei hatást, csak amit egymásra gyakoroltak.

A korszakban szokatlan volt, hogy egy zeneszerző egy másik zeneszerző kollégájának, és nem valami híres mecénásnak vagy patrónusának ajánlotta műveinek gyűjteményét. Bár egyes cinikus kutatók több esetben próbáltak rámutatni, hogy Mozart megpróbált támogatóra találni, de nem járt sikerrel, és végül ezért ajánlotta a kvartetteket kedves barátjának. Több korabeli anekdota maradt fent, amely szerint Mozart megvédte Haydnt a bécsi körök intrikáitól. Egy 1787-es levélben (aminek hitelessége egyébként vitatott) Haydn arról írt Franz Rott impresszáriónak Prágába, hogy tart a nagy Mozarttal való összehasonlítástól, legalábbis a színpadi zene területén.

Mikor 1792-ben Haydn értesült Mozart haláláról, saját elmondása szerint teljesen magán kívül volt, majd felajánlotta, hogy ingyen hajlandó tanítványának fogadni Mozart Karl nevű fiát. Egy alkalommal pedig kijelentette, hogy Mozart jelentősen felülmúlta zenei teljesítményével. Figyelemre méltó, hogy érzései mennyire mentesek voltak a féltékenységről, és a termékenységére egyáltalán nem voltak hatással, sőt zenei önbecsülésének sem ártottak, kivétel talán az opera műfaját. Haydn művészete Mozart zenéjének a megismerése után sokkal átfogóbb és kifejezőbb lett, Mozart pedig a szerkezeti felépítés dolgában tanult sokat Haydntől.

12. Haydn növekvő hírneve

Miközben a külvilágtól sok tekintetben elzártan működött Eszterházában, Haydn egyre nagyobb nemzetközi hírnévnek örvendett. Külföldi ismertségének egyik első dokumentuma Don Thomas de Yriarte 1779 írt *La Musica* (A zene) című költeménye, amelynek záró sorai arról beszélnek, hogy Madridban a zeneszerző műveit játsszák, és a dicsőség zöld koszorúját már elnyerte. Két év múlva III. Károly spanyol király egy gyémántokkal kirakott, arany tubákos szelencét küldött ajándékba a zeneszerzőnek. A spanyol követség titkárát bízták meg, hogy Bécsből utazzon Eszterházára, adja át Haydnnak az ajándékot, és fejezze ki a spanyol király művészete iránt tanúsított csodálatát.

Luigi Boccherini ekkor Madridban működött, mint Don Louis infáns udvari komponistája. Művészetére olyan nagy hatást gyakorolt Haydn stílusa, hogy sokan csak „Haydn feleségének” csúfolták. Ez is bizonyítja, hogy a spanyol fővárosban mekkora hírneve volt a zeneszerzőnek. Egy spanyol templom rendelte meg tőle következő oratóriumát is, amely a *Die sieben Worte des Erlösers am Kreuze* (A megváltó hét szava a keresztfán) címet viseli.

Spanyolország mellett Franciaországban is nagy népszerűségnek örvendett Haydn muzsikája. 1781-ben a párizsi Concert Spirituel igazgatója, Le Gros, egy rendkívül hízelgő levelet küldött a zeneköltőnek, melyben engedélyt kért tőle két műve párizsi megjelentetéséhez. Három évvel később a Concert de la Loge olympique elnevezésű zenész társulat hat szimfóniát rendelt a mestertől, ennek a felkérésnek a hatására születtek meg az úgynevezett „párizsi szimfóniák” (No. 82–87.). A darabok nagy sikert arattak, ennek következtében d'Ogny gróf, a társulat egyik igazgatója, további három szimfóniát rendelt tőle.

7. ábra. Haydn kamarazenét játszik

Haydn franciaországi hírnevét támasztja alá az az anekdota is, mely szerint mikor kitudódott, hogy Adalbert Gyrowetz néhány műve Párizsban Haydn neve alatt forgott közkézen, egyesek azt üzenték neki, hogy csak becsületére válhat, ha munkáját Haydn szimfóniájának tekintik. Az dokumentálható tény, hogy ebben az időben a párizsi zeneműkiadók egy sor, olyan Haydn neve alatt megjelent szimfóniát publikáltak, amik valójában nem az ő művei voltak.

Haydn ebben az időszakban alapozta meg angliai kapcsolatait is. William Forster hegedűkészítő mester, a bécsi angol követ támogatását kérte ahhoz, hogy újonnan alapított kiadóvállalata részére Haydn-műveket kaphasson. A zeneszerző ebbe beleegyezett, és Forster hat év alatt 129 művét adta ki, amik után tekintélyes tiszteletdíjjal jutalmazta a mestert. Ezután a Longman és a Broderip cég is megkereste a zeneszerzőt műveinek kiadása érdekében. 1783-ban Londonban megkezdődött a Professional Concert előadásai, és Lord Abington angol mecénás szerette volna megnyerni Haydnt a hangversenyek vezetésére, de a mester kitért a meghívás elől. Nem akart felmondani az Esterházy-udvarban, és tisztában volt vele, hogy a herceg nem engedi el egy ilyen hosszú útra.

Ennek következtében első angliai útjára csak később került sor, de addig is állandó kapcsolatban maradt a brit zenebarátokkal. 1789-ben egy angol kiadó, John Bland személyesen is felkereste Eszterházán. Új művek kiadási jogát szerette volna megszerezni, ezenkívül rá akarta beszélni a mestert az angliai utazásra. Utóbbi célját nem érte el, de sikerült megszereznie Haydn két új művének is a kiadási jogát.

Haydn Itáliában is nagy hírnévre tett szert. A modenai filharmóniai társaság a tagjai közé választotta, még 1780-ban, IV. Ferdinánd nápolyi király pedig 1786-tól kezdődően nagy számú zeneművet rendelt tőle tekerőlantra (ezen a hangszeren az uralkodó is játszott). De a zeneszerzőt más uralkodók is felkeresték. II. Frigyes Vilmos porosz király (aki egyébként kiváló csellista volt), a párizsi szimfóniák partitúrájának elküldéséért viszonzásul egy gyémánttal díszített gyűrűvel ajándékozta meg. Amikor 1782-ben Bécsben járt, Marija Fjodorovna orosz nagyhercegnő is felkereste a mestert, és zeneórákat vett tőle, 1802-ben pedig egy nagyértékű gyűrűvel ajándékozta meg a zeneköltőt, legújabb dalaiért cserébe.

Bécsben az Astaria kiadóvállalat tett sokat Haydn műveinek terjesztéséért. 1779-től volt szorosabb a kapcsolat a kiadó és a zeneszerző között. Eleinte szinte kivétel nélkül kalózkidványok formájában terjedtek a mester zeneműveinek partitúrái, de ettől kezdve művei hiteles, a szerző által jóváhagyott formában jelentek meg nyomtatásban. 1782-ben volt egy kisebb összezörrenés a kiadó vállalattal, de mivel a kiadó tisztában volt vele, hogy mekkora hasznot hajt neki a zeneszerző, így végül engedett.

A bécsi udvari körök azonban továbbra is elutasító magatartást tanúsítottak iránta, ennek ellenére egyre több tisztelője és barátja akadt a császárvárosban is. Ekkoriban nyert tért a bécsi zenei életben a köznemesség és a gazdag középosztály, elsősorban az ők támogatták Haydnt is.

A zeneszerző ekkor került közelebbi ismeretségbe Peter Leopold von Genzigerrel, aki többek között Esterházy Miklós kezelőorvosa is volt. Felesége, Maria Anna von Genzinger (1750–1793) jó zongorista és énekesnő volt, s vasárnaponként zenei összejöveteleket tartottak lakásukban. Maria Anna 1789 júniusában küldte el Haydnnak egy általa készített zongoramű egyik lassú tételét. Haydn hamar és dicsérő hangon válaszolt. Ettől kezdve a mester valószínűleg gyakran részt vett a házaspár vasárnapi zenélésein.

Hogy pontosan milyen természetű kapcsolat fűzte a zeneszerzőt Maria Annához nem lehet biztosan tudni. Az tény, hogy érzelmileg közeli kapcsolatba kerültek egymáshoz, ezt egyértelműen elárulják egymásnak írt leveleik, de hogy szerelmi kapcsolatba is bonyolódtak-e, azt nem lehet tudni. 1790-ben zongoraszonátát írt az asszonynak, és ezzel kapcsolatban tanácsokat is egy új fortepiano vásárlására vonatkozóan. Szintén ebben az évben látta el Maria Anna Joseph nevű lányát tanácsokkal az Ariadné Naxosban című kantátája előadását illetően.

13. Londoni utazás

1790. február 25-én meghalt Mária Erzsébet, Miklós herceg felesége. Szeptember 29-én a felesége halála miatt teljesen összeomlott Miklós herceg is távozott az élők sorából. Fia, aki apja örököséként az új herceg lett, nem osztotta apja lelkesedését a művészetek iránt, így a zenekart és az operatársulatot is feloszlatta. Csak néhány muzsikost tartott meg szolgálatában, többek között Haydnt is, akikre az egyházi zene ellátáshoz szüksége volt. A zeneszerző új státusa annyira formálissá vált, hogy nem adott többé tartalmat zeneszerzői munkájának.

Haydnt ez nem érintette kellemetlenül. A meghalt herceg évi 1000 forint nyugdíjat hagyományozott rá, ezt Antal herceg 400 forinttal megemelte. A nyugdíjemelést azzal a feltétellel hajtotta végre, hogy Haydn továbbra is az Esterházy-udvar szolgálatában marad. Emellett azonban teljes szabadságot engedett neki: a zeneszerző akkor és oda utazott, ahova és amikor csak kedve tartotta. Haydn nyilván menekülésszerű gesztus tett, amikor ezután minden ingóságát hátrahagyva Bécsben bérelt magának lakást.

Többen ajánlottak neki állást. Grassalkovich gróf, a néhai Esterházy Miklós veje, meghívta Pozsonyba, hogy álljon ottani zenekara élére, majd IV. Ferdinánd nápolyi király hívta meg udvarába, és természetesen ismét megpróbálták Angliába csábítani. Peter Salomon, német származású, Londonban működő hegedűművész ajánlott fel neki egy londoni állást. Mivel az angol fővárosban elsősorban hangszeres műveivel kellett volna a közönség elé lépnie, az angliai ajánlatot fogadta el, ami mellesleg igen előnyös volt.

Salomon először is 300 font biztos fizetséget ígért Haydnnak hat új szimfónia megkomponálásáért, valamint további 200 fontot azok kiadásáért, 300 fontot egy új operáért, 200 fontot kisebb, általa vezényelt művekért, valamint 200 fontnyi kezességet vállalt fel egy jutalomjáték-hangversenyért. Előlegként Salomon 5000 forintot helyezett letétbe a zeneszerzőnek a bécsi Fries bankházban.

Amint elterjedt Esterházy Miklós herceg halálhíre, Salomon rögtön Bécsbe utazott, és alig negyedével a herceg halála után sikerült rávennie Haydnt, hogy elinduljon vele London felé. Mivel a hegedűs minél hamarabb el akarta kezdeni hangversenysorozatának előkészületeit, ezért az indulást úgy siettette, ahogy csak tudta.

1790. december 15-én hagyták el Bécset. Münchenen, Wallersteinen, majd Bonnon át Calais-ba utaztak, ahonnan 1791 újév napján keltek át Dover városába. London ekkoriban Európa egyik legnagyobb és gazdaságilag leggyorsabban fejlődő városa volt. Haydn Salomonnal közös házban szállt meg, és kapott egy külön dolgozószobát Broadwood zeneműboltjában, de mivel meglehetősen zajos volt a környék, később inkább London egyik elővárosába tette át székhelyét. Haydn nagy lelkesedéssel vetette bele magát a társasági életbe, és ez elvonta a figyelmét a komponálástól. Egyik levelében arról írt, hogy mindenki meg akart vele ismerkedni, és ha akarná, minden napra lenne egy meghívása. Emellett több magas rangú család is zongoraleckéket akart tőle venni, s közülük többet a tanítványául fogadott.

Haydn hamar meghívást kapott a királyi udvar egyik báljára, valamint nem sokkal ezután egy, a walesi herceg (a későbbi IV. György király) által rendezett hangversenyre is. A herceg lelkes amatőr muzsikus volt, később Haydn egyik legjelentősebb pártfogójává lépett elő. 1795. február 1-jén III. György és felesége részvételével estélyt rendeztek, amelyen minden elhangzott zenemű Haydn munkája volt, és amelyen maga zeneszerző is játszott és énekelt. Ezt további királyi meghívások követték még februárban és áprilisban.

A zeneszerző első, februártól májusig tartó évada magában foglalt két hangversenysorozatot, operaelőadásokat minden kedden és szombaton, valamint régizene előadásokat szerdánként. A hangversenyek jellegzetes műsorterve általában szimfóniákból, áriákból, duettekől és szonátákból állt. Különösen ösztönzőek lehettek Haydn számára a Westminster-apátságban rendezett hatalmas kórushangversenyek, valószínűleg az itt hallott Händel-oratóriumok ihlették Haydn Teremtését.

Haydnt megdöbbenették London méretei. Több feljegyzése is arról tanúskodik, hogy élénken érdeklődött a város statisztikai adatai iránt. Londonnal kapcsolatos benyomásait egyébként elég részletesen ismerik a kutatók, ugyanis a zeneszerző szorgalmasan készítette feljegyzéseit angliai élményeiről az úgynevezett „Londoni füzet”-ben. Mivel több bécsi ismerőse is megfordult az angol fővárosban, így magányosnak sem érezte magát. Adalbert Gyrowitz is még Bécsből ismerte a mestert, akárcsak Gertrude Elisabeth Mara énekesnő, de összefutott Jan Ladislav Dušek cseh zongoristával is, aki saját hangszerét adta neki kölcsön, amikor Haydn átköltözött elővárosi lakásába. London egyik legünnepeltebb zongoristája is az a Muzio Clementi volt, akit a zeneszerző már 1782-ben megismert az osztrák fővárosban.

A trónörökös pártfogásának hála, Haydn sikeres társadalmi életet élt, de úgy tűnik, hogy eleinte nyilvános fellépéseinek útjában számos akadály volt, de végül a Salomon által rendezett koncertek hatalmas sikereket arattak. Ez megnövelte önbizalmát. A londoni diadalok nagy újdonságot jelenthettek egy olyan zeneszerző számára, akinek műveit azelőtt magánhangversenyeken, rendkívül szűk kör előtt adták elő. A nagy közönségsiker új művek komponálására ösztönözte. Haydn Londonban elsősorban hangszeres zenét írt, többek között a tizenkét darabból álló „londoni szimfóniákat”, amelynek utolsó hat darabját második angliai útja során írta meg. Az 1791–1795 között írt darabok szép summái voltak a zeneszerző szimfonikus életművének. Ezekben a művekben fejlesztette tökélyre a minimális zenei anyagból történő organikus építkezést.

1791 júniusában az Oxfordi Egyetem díszdoktori címmel tüntette ki a zeneszerzőt, aki ez alkalomból komponálta 92., „oxfordi” szimfóniáját. A művet az esemény keretein belül rendezett három hangverseny közül a másodikon mutatták be. Az „Oxfordi szimfónia” egyébként nem volt új mű, Haydn még Eszterháznál komponálta.

14. A filozófus lelke

Haydn még a Salomonnal kötött szerződés értelmében megkomponálta Sir John Gallini számára utolsó operáját, a Filozófus lelkét, amely tulajdonképpen az Orpheusz-mítosz elég sajátos feldolgozása volt. Még 1783-ban leégett a King's Theater on the Haymarket, amelynek újjáépítésére a walesi herceg megbízásából került sor. Az új színház impresszáriója, az egykor neves balett-táncos Gallini lett, aki azt szerette volna, ha az új színház méltó társa lenne a Londonban működő másik operaháznak. Ezért is kérte fel Haydnt, hogy komponáljon operát a színháznak, a neves, európai hírnévű mester munkája minden bizonnyal az új operára irányította volna a közvélemény figyelmét.

Közben azonban kitört a herceg és a király közti rivalizálás, amely hátráltatta a munkálatokat és egyben az opera bemutatását, amelyet eredetileg 1791. május 3-án játszottak volna először. III. György ugyanis visszavonta Gallini engedélyét. Ebben bizonyára szerepet játszott az is, hogy a király támogatását élvező Pantheon operatársulat mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza a King's Theatre-ba rendezett operaelőadásokat. Azt hangoztatták, hogy nincs szükség Londonban két azonos jellegű operaházra.

Haydnt a darab egyik próbáján lepték meg az udvari tisztviselők, akik felszólították, hogy fejezze be a bemutató előkészületeit. Gallininek bele kellett törődnie, hogy csak táncelőadásokat és egyéb zenei produkciókat rendezhet új színházában, de operát nem vihet színre. Haydn előre megkapta a tiszteletdíját, így nem érintette kellemetlenül az eset, és Gallini sem ment tönkre, amiért megvonták tőle operajátszási engedélyét.

A Filozófus lelke így félbemaradt. Elmaradt a szöveggönyv megjelentetése is, sőt a cím sem igazán tisztázott. A Berlinben őrzött autográf kéziraton L'Animon del filosofo cím megjelölés található, de a későbbi források csak Orfeusz és Euridiké címen emlegetik a darabot, aminek az ősbemutatója csak 1951-ben valósult meg Firenzében.

15. Az utolsó londoni hónapok

Esterházy Antal az év végén Haydn azonnali hazatérését követelte, egy alkalmi opera megkomponálása céljából. De a zeneszerző ekkor már aláírt egy, a következő évre vonatkozó szerződést Salomonnal, ezért nem tett eleget kérésének. Nem tehetett mást, mint várta a herceg elbocsájtó levelét, ami nem érkezett meg. Antal herceg tisztában volt alkalmazottja tekintélyével és hírnevével, így nem akarta egykönnyen elengedni.

Haydn ősszel visszaköltözött Londonba, de az új hangversenyek csak újévkor kezdődtek meg, így bőven volt ideje kicsit jobban megismerkedni az angol fővárossal és lakóival. Novemberben a yorki herceg palotájában vendégeskedett, aztán meglátogatta Sir Patrick Blaket Langhamben, majd három nap múlva megnézte a Covent Garden-ben William Shield *The Woodman* című operáját. A darabban fellépett egy Elizabeth Billington nevű énekesnő. A zeneszerző feljegyzéseiből lehet tudni, hogy Haydnt elsősorban az ő személye érdekelte, nem Shield operája. De nemcsak Billington kisasszony keltette fel a zeneszerző érdeklődését, hanem egy sor más hölgy is. Az egyik ekkoriban beszerzett kéziratra például a következőket írta: „Ez a dal Mrs. Hodges-től való, a legszebb zongoristanótól, akit életemben láttam.” De nagy népszerűségnek örvendett a Shaw családnál is, amelynek nő tagjai hajukban olyan szalaggal fogadták, amire az ő neve volt felhímezve.

Ezeknél az alkalmi udvarlásoknál sokkal fontosabb szerepet töltött be Haydn életében Rebecca Schroeter, aki egy zongorista, Samuel Schroater özvegye volt. Rebecca nagyon érdeklődött a zene iránt, Haydn több zongoradarabját is lemásolta magának. Örömmel anyáskodott a híres zeneszerző felett, és szeretettel érdeklődött jóléte felől. A zeneszerző hamarosan igen gyakori vendég lett az özvegy házában, ahova eredetileg zenetanárként került. Bár maga a zeneszerző sohasem beszélt róla, de valószínű, hogy több volt kettőjük között, mint egyszerű barátság.

Haydn nem feledkezett meg régi szerelméről, Polzelli énekesnőről sem. Rendszeresen tartotta vele a kapcsolatot. Az énekesnő ekkor Itáliában tartózkodott, és azt forgatta a fejében, hogy Londonba utazik, ahol egyik testvére élt. Haydn meleg hangú leveleivel igyekezett lebeszélni szándékáról. Nyilván nem tudta volna elviselni az akkori körülmények között az asszony féltékeny természetét. Pénzt küldött neki, és megígérte, hogy Pietro nevű fiát magához veszi.

Közben felesége is levelekkel bombázta. Ezekben hosszasan ecsetelte a pletykákat, amiket férjéről hallott. A zeneszerzőt kellemetlenül érintették ezek az írások, így egy alkalommal kijelentette feleségének, hogy annyi mindent összeírkált már róla, hogy a legjobb lesz, ha haza sem megy. Ezután az asszony féltékenysége alábbhagyott.

Haydnnek kellemetlenségei is adódtak Londonban. A Salomon társaságával rivális Professional Concert rá akarta venni, hogy vegye át hangversenysorozataik irányítását. Mikor erre nem volt hajlandó, a Professional azt kezdte híresztelni, hogy Haydn már gyenge zeneszerző, nem képes újat alkotni, majd nagy örömmel értesítették a közönséget, hogy sikerült megnyerniük ügyüknek Ignaz Pleyelt, Haydn egykori tanítványát, aki egyébként sokkal gyengébb zeneszerző volt mesterénél. Akkoriban egyébként nagy ígéretnek tartották, így a londoniak is komolyan vették a Haydn–Pleyel versengést. A két zeneszerző egyébként jó viszonyban volt egymással.

Haydnt egy idő után azért bosszantotta tanítványa merészsége, akit nyíltan dicsérgettek vele szemben. Pleyelnek minden hangversenyén egy új művét mutatták be, Haydnnek lépést kellett tartania vele. Ez sikerült is neki, így nem esett ki a közönség kegyeiből, sőt, a Salomonnal megbeszélte tizenkét hangverseny mellett rendre elvállalt más fellépéseket is, és nem volt hiány tanítványokban sem.

16. Ismét Bécsben

1792. április 10-én kelt levelében Haydn arról értesítette Esterházy Antalt, hangversenysorozatának júniusban esedékes befejezése után csomagolni fog és hazautazik, hogy ismét a herceg szolgálatába léphessen. Valószínűleg június végén vagy július elején hagyta el Londont. Útközben érintette Bonnt, ahol találkozott a fiatal Beethovennel, aki megmutatta neki egyik kantátáját (valószínűleg azt, amit II. József halálára írt), amiről Haydn elismerően nyilatkozott. Megbeszélte Beethovennel, hogy amint a választófejedelem engedélyt ad rá, utána utazik, és nála fogja folytatni a tanulmányait. Haydn ezután Frankfurtba utazott, ahol találkozott Antal herceggel. A zeneszerző tartott tőle, hogy a herceg neheztelni fog rá, de nem így történt.

Haydn csak hazatértekor szembesült Mozart halálával. Tisztában volt vele, milyen nagy veszteség érte a zenei életet. Később is mindig tisztelettel és elismerően nyilatkozott Mozart művészetéről. Londonban egyébként megpróbálkozott barátja műveinek népszerűsítésével, de nem aratott velük osztatlan sikert.

17. Haydn bécsi lakóháza, ma múzeum

A zeneszerző a császárvárosban találkozott hosszú hónapok után ismét a feleségével, akinek jelenléte egyre kellemetlenebb volt számára. Az asszony pletykák egész sorára adott okot kijelentéseivel. Ezenkívül kellemetlenséget okozott Haydnnek, hogy rá akarta venni: vásároljon meg neki egy bécsi házat, amely majd özvegyi otthona lehet. Az asszony jó előre kinézte a lakást, így Haydn kénytelen volt azt megtekinteni. Az épület a város egy magányos és csendes részén állt, így végül az ő tetszését is elnyerte. Mivel anyagi erőforrásai megvoltak hozzá, nem ellenkezett sokáig: megvette és rendbe hozatta az ingatlant.

Haydn ezután felkereste Marianne von Genzingert, aki nem sokkal a viszontlátás után elhunyt. Halála megviselte a zeneszerzőt, aki ekkoriban vette magához tanítványnak Pietro Polzellit és Ludwig van Beethovent. Beethoven nyolc garas néveleges tandíjat fizetett, de nagyon nem voltak ínyére a módszeres ellenpont tanulmányok Fux tankönyve alapján. Jobban élvezte és nagyobb hasznát is látta mestere komponálással kapcsolatos előadásainak, valamint a zenei életről és a karrierépítésről szóló fejtegetéseinek. Ma a kutatók többsége is úgy véli, hogy Haydn ezekkel az eszmefuttatásokkal járult hozzá leginkább növendékei fejlődéséhez.

Beethoven akaratos volt és bizalmatlan, ez sokszor megnehezítette Haydn dolgát. Végül mindkét fél csalódott egy kicsit a másikban, Haydn felismerte Beethoven tehetségét, de a saját alkotói problémáival küszködő zeneszerző nem szentelt túl nagy figyelmet tanítványa munkáinak, így azok számos hibáját nem vette észre. Beethovennek ez hamar feltűnt, valószínűleg ezért keresett magának egy másik zenetanárt Johann Schenk személyében. De Haydnal sem szakította meg a kapcsolatot: továbbra is eljár az óráira, de igazi tanára ezentúl Schenk volt. Beethoven fontosnak tartotta az ellenpont tanulmányozását, de nem a Fux-féle, fél évszázaddal korábban írt tankönyv alapján. Ugyanakkor nem akarta megsérteni idős mesterét, akit továbbra is tisztelt és nagyra tartott. Haydn pedig akkor sem haragudott meg tanítványára, amikor kiderült, hogy a tudta nélkül másnál is vett zeneelméleti órákat. Sőt, 1793-ban nagylelkű ajánlást küldött a kölni választófejedelemnek Beethoven érdekében. Ebben kijelentette, hogy Beethoven „idővel Európa egyik legnagyobb zeneszerzője lesz”.

8. ábra. Haydn bécsi lakóháza

1793-ban különösen nagy megtiszteltetésben részesült Haydn: Harrach gróf Rohrauban emlékművet állíttatott a tiszteletére.

18. A második londoni utazás

1793 telén Haydn elhatározta, hogy visszatér Londonba. Ekkoriban Bécs és Kismarton között ingázott, de egyik város sem vonzotta különösebben. Salomon még nyáron kötött vele új szerződést, amelynek értelmében hat új szimfóniát kellett Londonban előadnia (ezek voltak a londoni szimfóniák utolsó hat darabjai). Antal herceg nem ismerte fel teljesen a zeneszerző génuszát, és anyagilag is egyre zsugoribb volt vele, s csak hosszas huzavona után engedte el Haydnt egy második angliai útra.

Haydn 1794. január 19-ére tűzte ki az indulás napját. Ezúttal nem volt mellette Salomon, aki elkísérte volna, így Johann Elssler lett az útitársa, aki egy, az Esterházyiak szolgálatában álló kottamásoló volt a fia, egyúttal Haydn keresztfia is volt.

Az utazásról nem maradt fent a zeneszerzőnek semmiféle személyes beszámolója, és a korábbi utazáshoz képest a londoni tartózkodásáról is igen kevés információja van a kutatóknak. Haydn korábban Marianne Genzingernek írt hosszas beszámolókat a vele történetekről, de ekkor már az asszony nem volt az élők között, így nem volt senki, akivel Haydn fontosnak tartotta volna megosztani a vele történeteket. Naplójába is csak az érdekesebb eseményeket jegyezte fel. Naplójegyzetei alapján hamar feltűnik, hogy ezúttal sokkal kritikusabb volt a várossal és művészi életével kapcsolatban.

1794. február 4-én érkezett meg Londonba, és február 10-én került sor első hangversenyére.

Salomon hangversenyei virtuózok egész sorát vonultatták fel. Haydn naplójában sokat foglalkozik egy bizonyos Gertrude Mara nevű zenésszel és annak elrontott házasságával, nem mindig barátságos hangon. Nagyon rokonszenves volt neki Domenico Dragonetti, a kiváló nagybőgőművész, akivel kapcsolatban megjegyezte, hogy ugyanolyan buzgalommal gyűjti az opera partitúrákat, mint a marionettfigurákat. Ez nagyon tetszett neki. Igen szívélyes viszonyt tartott fent William Shield zeneszerzővel is, akivel több napot töltött Taplowban. Lord Abingdon, egy lelkes zenebarát, egy oratórium megírására akarta felkérni Haydnt.

Haydn több napot töltött el Bath fürdővárosban, Venzio Rauzzini, a híres tenorista vendégszeretetét élvezve, majd Bristolban időzött, aztán visszautazott a fővárosba. Salomon ekkor közölte vele, hogy nem tudja folytatni hangversenysorozatát. A franciákkal vívott háború miatt anyagi gondjai adódtak társaságának, ezért nem tudott elsőrangú szólistákat szerződtetni. Közben megalakult az Opera Concerts nevű zenei csoportosulás, amely ugyanolyan feltételekkel szerződtette Haydnt, mint korábban Salomon. Így a hegedűművész felmondása nem okozott kellemetlenséget a zeneszerzőnek.

19. Búcsú Londontól

Az Opera Concerts hangversenyeit kéthetente rendezték meg a King's Theatre épületében. Közben Haydn szoros kapcsolatba került a királyi udvarral, csak most mutatták be a Händel muzsikájáért szenvedélyesen rajongó uralkodónak.

A királynő ettől kezdve rendszeresen meghívta a Buckingham-palotába, és neki neki ajándékozta Händel Brockes német szövegére írt passiójának kéziratát. Mindeközben a walesi herceg is rendszeresen érdeklődött a zeneszerző után, aki nem sokkal Karolina Amália Erzsébettel kötött házassága után, zenélésre hívta meg a mestert.

A királyi ház egyes tagjai közben azon fáradoztak, hogy Haydnt letelepedésre bírják a Brit Birodalomban. Állítólag a királyné nyári lakot ajánlott fel neki, hogy bármikor együtt zenélhessenek a nyári szezonban, a király pedig megismételte a meghívást. A zeneszerző azzal hárította el az ajánlatot, hogy ragaszkodik az Esterházy-udvarhoz, és felesége nem bírja a hosszú utazásokat.

Haydn a britek zenei bálványa volt, de tisztában volt vele, hogy ezt csak művészi erejének állandó összpontosításával volt képes elérni, és mivel ekkor már túl volt hatvanadik életévén, nem érezte magát képesnek arra, hogy ezt a fajta életmódot tartósan folytassa. Öregemberként egy nyugodtabb, inkább az alkotásnak, nem pedig a hangversenyzésnek szentelt életmódot akart folytatni.

Közben meghalt Antal herceg, utódja pedig, II. Esterházy Miklós Antal lett, aki új életre kívánta kelteni a hajdani zenekart, a régi karmester vezetésével. A mester természetesen vállalta a feladatot, hiszen oly sok évet töltött a magyar hercegi dinasztia szolgálatában. Ez is szerepet játszott hazatérésében, de az is, hogy a két angliai hangversenysorozat következtében mind vagyoni, mind emberileg elég független tudott lenni ahhoz, hogy csak a saját elképzeléseit vegye figyelembe döntése meghozatalában.

Utolsó londoni koncertjére június 8-án került sor, de még augusztus 15-éig a városban maradt. Mivel elutasította az angolok letelepedési ajánlatát, jutalomhangversenyén a királyi család tagjai közül már csak a yorki hercegné vett részt.

20. II. Miklós herceg tervei

II. Esterházy Miklós herceg nem kedvelte Eszterházát, így a nyári hónapokat Kismartonban, a télieket pedig Bécsben töltötte. Nagy változás volt ez Haydn életében, aki így hosszabb időt tölthetett a császárvárosban, korábban ugyanis évente csak pár hetet vagy egy-két hónapot tudott Bécsben tölteni. Ennek az volt a hátulütője, hogy Haydn zenéjét kevésbé ismerték az osztrák fővárosban, a császári udvarban pedig nem kedvelték. De 1795 után minden megváltozott.

II. Miklós már rögtön hazaérkezése után megbízta, hogy szervezze meg az új Esterházy-zenekar és operatársulat nagy debütálását, Antonio Draghi Penelope című operájának a bemutatóját, amelyre a herceg bécsi palotájában került sor 1796. január 4-én. A herceg nagy pártfogója volt a művészeteknek. Egy párizsi látogatása alkalmával például egy 4000 tallér értékű gyűrűvel ajándékozta meg Luigi Cherubinit. Haydn munkásságát azonban kevésbé becsülte, valószínűleg csak a hírneve miatt hívta vissza a zeneszerzőt a hercegi udvarba. Elődjeihez képest újdonságnak számított, hogy II. Miklós herceget elsősorban az egyházzene érdekelte, főleg a barokk szerzők egyházzeneje és saját kora konvencionálisabb darabjai. Haydn egyik legfontosabb feladata az lett, hogy minden évben új misét komponáljon Maria Hermenegildnek, a herceg feleségének a névnapjára. A névnap ünnepségeket rendszerint Kismartonban tartották.

Fizetése jóval alacsonyabb lett, mint a korábbi években, és a zeneszerzőt bosszantotta kenyéradója túlságosan is konvencionális gondolkodásmódja. A herceg sokkal jobban kedvelte Michael Haydn kompozícióit, de Haydn személyében egy olyan komponistára és karmestere tett szert, akit több fejedelmi és királyi udvar is irigyelt tőle, így nem akarta elbocsájtani. Haydn megpróbált alkalmazkodni, de alacsony fizetését, amikor csak lehetősége nyílt rá, szóvá tette feljebbvalói előtt. A nagyobb ünnepségek (például a császári család vagy Magyarország nádorának a látogatása alkalmával) személyesen is meg kellett jelennie az ünnepségeken, de napi munkával nem terheltek. Egyébként panaszával egy idő után nem is a herceget, hanem annak feleségét, Hermenegild hercegnét kereste fel. A hercegné nagyra becsülte Haydn munkáját, és sokat tett az érdekében. Így az évek folytán sikerült elérnie, hogy megemeljék a fizetését, és egyéb kedvezményekre is szert tett. Például egy idő után a hercegi pincékből látták el borral.

A hercegi udvarban töltött utolsó évek alatt Haydn zeneszerzői munkássága alapjaiban változott meg. Az 1796-ban komponált trombitaversenytől eltekintve gyakorlatilag nem írt hangszeres zenét, billentyűs darabot is csak egyet. Az egyetlen hangszeres műfaj, amit ezután is aktívan művelt, a vonósnégyes volt. 1797-ben befejezte az op. 76-os, 1799-ben az op. 77-es gyűjteményét (az utóbbit Erdődy József grófnak ajánlotta, míg az utóbbit Joseph Franz Lobokowitz hercegnek). Esterházy herceg számára elsősorban miséket komponált: ekkor keletkeztek a legjelentősebb, ma is gyakran előadott darabjai a műfajban, Bécsben pedig oratóriumszerzőként lépett a nagyközönség elé.

21. A teremtés

Hayndban már Angliában megfogalmazódott a gondolat, hogy oratóriumot fog írni, és már ekkor a teremtés témáját ajánlották figyelmébe. Ha Londonban maradt volna, Salomon minden bizonnyal biztosította volna neki az előadáshoz szükséges anyagi fedezetet, de Bécsbe visszatérve pártfogókat kellett találnia. Itt még ugyanis nem működött az üzletszerű koncertszervezési rendszer. Végül sikerült megnyernie ügyének Gottfried van Swieten, a császári udvar könyvtárosát, aki a szövegkönyvet is elkészítette számára Milton Elveszett paradicsoma és a Biblia megfelelő részei alapján. Swieten tizenkét nemesemberből csoportot szervezett, akik fejenként ötven dukáttal járultak hozzá az előadás költségeihez, illetve Haydn tiszteletdíjához. Miután az anyagi háttérrel biztosították az előadás számára, Haydn már nyugodtan szentelhetette az idejét a nagy mű megkomponálásának. Lassan és megfontoltan dolgozott, saját elmondása szerint azért, mert művét az örökkévalóságnak szánta. Haydn természeténél fogva mélyen vallásos volt, mindennap térdén állva kérte Isten segítségét a komponáláshoz.

Az 1798. április 29-én tartott premier meghívott vendégek előtt zajlott le a Schwarzenberg palotában, az épület előtt is hatalmas tömeg verődött össze. Harminc rendőr tudta csak biztosítani a kocsifeljáró szabaddá tételét. Az előadóteremben összegyűlt Bécs zenei életének színe-java, az előadást Haydn vezényelte, a zongoránál Antonio Salieri ült, aki ekkoriban udvari karmester volt. A bemutató hatalmas közönségsiker volt, és Haydn anyagilag is meg lehetett elégedve. A következő előadásra rögtön másnap sor került, a kritikusok áradoztak a darabról. A teremtés még ugyanazon év május 7-én és 8-án is előadták a Schwarzenberg palotában, de nem sokkal az ősbemutató után Haydn megbetegedett, így a májusi előadásokat már nem tudta vezényelni. A következő évben a mű nyomtatásban is megjelent.

A zeneszerző angliai élményei ihlették a Gott erhalte kezdetű nemzeti himnuszát is, amelyet a God save the King mintájára készített el. Londonban látta, hogy a God save the king milyen nagy lelkesedést vált ki az angolokból és úgy gondolta, hogy a napóleoni háborúk idején a németeknek sem ártana egy hasonlóan lelkesítő himnusz. Swieten megbeszélte a dolgot az alsó-ausztriai tartományi kormány elnökével, aki megbízta Leopold Haschka költőt a hazafias szöveg elkészítésével. Haydn 1797 januárjában zenésítette meg a verset, amelyet február 12-én a császár születésnapja alkalmából Ausztria valamennyi dalszínházában előadtak.

A himnusz nagy tetszést aratott szerte a birodalomban. Elsősorban talán ez játszott közre abban, hogy végül Bécsben is megtört a jég, és a Tonkünstler-Societät, amely 1778-ban még elutasította Haydn felvételi kérelmét, most a tagsági díj elengedésével, örökös elnöknek nevezte ki. Persze a zeneszerzőt ekkoriban már sokféle megtiszteltetés érte, többek között tagjává választotta a Svéd Királyi Zeneakadémia is. Közben Haydn A teremtés első nyilvános előadásaival és azok próbáival volt elfoglalva. 1799. március 17-én és 18-án a Megváltó utolsó hét szava a keresztfán előadásait dirigálta, majd március 19-én sor került A teremtés első nyilvános bemutatójára is, a zeneszerző vezényletével. Decemberben a Tonkünstler-Societät javára még a darab további két előadását vezényelte el. Ezekkel az előadásokkal Haydn lényegesen hozzájárult a társulat pénzügyeinek a megszilárdításához.

1800-ban sor került az oratórium londoni, majd párizsi bemutatójára is. A párizsi előadásra meghívták a szerzőt, de Haydn egészségügyi problémái miatt nem fogadta el a meghívást. Reumatikus fejlázban szenvedett, amely hetekig ágyhoz kötötte, állapota csak lassan javult. Általában az döntötte ágyának, hogy túlságosan megerőltette magát, de 1800-ban előrehaladott korának köszönhetően, minden korábbinál tovább tartott a felépülése.

Felesége is már évek óta ízületi problémákkal küszködött, és többnyire a badeni kénes források közelében tartózkodott, végül 1800. március 20-án itt érte utol a halál. Haydn 1797 óta saját bécsi házában lakott. Felesége halála nem rázta meg különösképpen, ekkora már hozzászokott a kényszerű agglegény élethez, és sosem szerette igazán az asszonyt. Luigia Polzelli, értesülve Haydné haláláról, nem maradt tétlen. Miután nem sikerült ismét állást szereznie az Esterházy-udvarban, felkereste a zeneszerzőt, és felhántorgatta neki régi ígéretét, miszerint ha egyszer felszabadul, feleségül fogja venni. Haydn azonban már nem vonzotta a dolog. Így végül abban egyeztek meg, hogy ha Haydn özvegyen hal meg, akkor hagyatékából évi 300 forint jár majd Luigiának. Luigia ezután férjhez ment Luigi Franchi énekeshez, és Itáliába költözött újdonsült férjével. Ezt megtudva Haydn végrendeletében az évjáradékot a felére csökkentette.

22. Az évszakok

Agglegény élete ellenére Haydn nem volt magányos. Igen szívélyes, tanítvány-mester kapcsolatot tartott fenn Sigismund Neukomm zenésszel és Anna Milder énekesnővel, valamint ezekben az években kezdte el rendszeresen látogatni a mestert Georg August Griesinger, Haydn első életrajzírója. A Biographische Notizen über Joseph Haydn (Életrajzi jegyzetek Joseph Haydonról) nagyrészt a mesterrel folytatott beszélgetések anyagára épült. Közben az Edinburgh-i George Thompson kiadóvállalat személyes megbízottakat küldött a zeneszerzőhöz, hogy felkérjék brit népdalok feldolgozására. Haydnnak megtetszett a feladat, és elvállalta. Végül több mint 300 brit népdalfeldolgozást készített el. 1800 szeptemberében két rangos angol vendég is beállított a zeneszerzőhöz: Lady Hamilton és Nelson admirális. Lady Hamilton az Ariadné Naxoszban egy példányát akarta megszerezni, és napokon át nem tágitott a zeneszerző mellől, az Esterházy-udvar pompáját figyelemre sem méltatta.

23. Az évszakok első kiadásának címlapja

A mester mindeközben már egy új oratórium megalkotását forgatta a fejében. Swieten lefordította és szövegkönyvé dolgozta át számára James Thomson The Seasons című költeményét, pontos utasításokat adva az áriák, recitativok stb. számára vonatkozólag. Haydn mindezt rendben levőnek találta, de a kissé túlbujánzó szöveg nem ihlette meg olyan mértékben, mint A teremtés témája. Swieten utasításai közül főleg az keltett benne aggodalmat, amely szerint mindebben utánoznia kellett volna a természet hangjait. A korábbi évtizedekben ez a kedvelt és bevett stilisztikai eszköz ekkoriban már kiment a divatból, és Haydn megütöközött azokon a szövegrészleteken, amelyek megkövetelték a hasonló megoldásokat.

Ennek következtében Haydn a darab zongoravázlatát teleírkálta olyan megjegyzésekkel, hogy ez nem az ő ötlete volt, úgy kényszerítették, hogy ezt meg ezt írja. A zongorakivonat korrektúráján J. G. Spazier kritikus meglátta ezeket a megjegyzéseket, és felhasználta őket arra, hogy lesújtó kritikát jelentessen meg a szövegkönyvről. Swieten ezt nagy sértésnek vette, és nagyon megneheztelt a zeneszerzőre, de Haydn hamar lecsillapította az öreg bárót.

1801 februárjában Haydnt megint reumatikus láz gyötörte, amelyből csak március közepe felé épült fel. Március 29-én és 30-án elvezényelte a Krisztus hét szavát, majd április 24-én lezajlott Az évszakok ősbemutatója, szintén a Schwarzenberg palotájában. Az előadást másnap és május elsején megismételték. A siker nem maradt el. Ezután a császárné akarta két egymás követő napon előadatni az udvarban a mester legújabb oratóriumait, ezekre az előadásokra május 24-én és 25-én került sor. A szoprán szólót maga Mária Terézia Karolina császárné énekelte. Haydn számára ismét szép anyagi hasznot hoztak az előadások, egészségi állapota azonban végleg megrendült.

24. Az utolsó évek

1801-ben Haydn elkészítette a végrendeletét. Nagylelkű személyiségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy szakácsnőjéről és házmesternéjéről is gondoskodni kívánt. A szépnem iránti vonzalmát bizonyítja a tekintélyes, nőkre hagyományozott örökség. A végrendeletben szereplő nők többségéről azonban keveset tudnak a kutatók, az esetek többségében azt sem sikerült kideríteniük, hogy pontosan milyen kapcsolatban álltak a zeneszerzővel. A legtekintélyesebb örökség a két testvérré várt. Michael tehetséges és sikeres zeneszerző volt, Johann azonban feltehetőleg csak közepes zenei tehetséggel rendelkezett. Ezt látszik alátámasztani az a tény, miszerint negyvenévnél kismartoni szolgálat után is csak igen szerény pozíciót töltött be a hercegi udvarban, de Haydn mindvégig támogatta anyagilag, ahogy egyébként családja többi rászoruló tagját is.

Utolsó éveiben a zeneszerzőn egyre inkább erőt vett az öregség. Egyre kevesebbet komponált, viszont gondot fordított könyvtárának, zeneműveinek rendezgetésére, katalogizálására, illetve művei kiadására. Leveleiben, feljegyzéseiben és egyéb megnyilvánulásaiban is gyakran hivatkozott előrehaladott korára, és olykor idősebbnek tüntetette fel magát, mint amilyen valójában volt. Hivatali kötelezettségei az 1800-as évek elején már igen csekélyek voltak, de ő mindvégig igyekezett eleget tenni azoknak. 1802-ben például levélben tájékoztatta Esterházy herceget, hogy nagy erővel dolgozik a szokásos évi misén. A karmesteri teendőket már csak alkalmanként tudta ellátni, ezért Miklós herceg kénytelen volt gondoskodni a helyetteséről. Először Michael Haydnt invitálta udvarába, de az ekkor már a salzburgi hercegérsek szolgálatában működő zenész elutasította ajánlatát. Így a herceg végül Johann Fuchsot nevezte ki másodkarmesterré, Haydn távollétében pedig Tommasini lett felelős a kamarazenéért. Haydn Johann Nepomuk Hummelt javasolta a zenekar vezetőjének, 1807-től pedig a zeneszerző tanítványa, Antonio Polzelli működött Eszterházán, mint helyettes koncertmester és direktor.

Ily módon 1802-től fokozatosan megszűntek napi kötelezettségei a hercegi udvarban, ennek köszönhetően egészségügyi állapota állandó maradt. Lábát folyamatosan reuma gyötörte, ennek következtében utolsó éveiben házhoz kötötten élt. Otthona a zenészek és a zenepártoló főurak zarándokhelye lett, így bár a zeneszerző már nem nagyon mozgott ki, mégsem volt magányos.

1803-ban még a Megváltó hét szavát is elvezényelte, de aztán egyre inkább házhoz kötötte betegeskedése. Még azon az ünnepségen sem tudott részt venni, amit hetvenharmadik születésnapja alkalmából rendeztek. Ezen alkalomból lépett először a nagyközönség elé ifj. Wolfgang Amadeus Mozart, aki a Haydn tiszteletére komponált és előadott kantáta zenéjét komponálta. Az eredeti tervek szerint az idős mester mutatta volna be a közönségnek a fiatal művészt, de gondozói és orvosai jobbnak látták, ha minden izgalomtól megkímélik Haydnt.

1803-ban Bécs Salvator-éremmel tüntette ki a mestert, majd megválasztották a város díszpolgárának. A párizsi konzervatórium és a Société académique des enfants d'Apollon tiszteletbeli tagjává választotta. A párizsi példát hamarosan a szentpétervári filharmonikusok is követték. Sok induló, vagy akkor már nagy nevet szerzett művész is felkereste otthonában az idős zeneszerzőt, többek között Marie Bigot zongoraművésznő, vagy Luigi Cherubini.

1809-ban Napóleon francia császár katonái bevonultak Bécs nyugati külvárosába. Haydn személyzete és gondozói könyörögtek kenyéradójuknak, hogy költözzenek át a mester gumpendorfi házába, de az agg zeneszerző nem érzett magában elég erőt ehhez. A város bombázása alatt még bátorította a körülötte lévőket, de az osztrák csapatok veresége nagyon lehangozta. Május 26-án a zongorája köré hívatta a személyzetét és eljátszotta nekik a Gott erhaltét. Másnap már nem tudott kikelni az ágyból. Újabb orvost hívtak, de már ő sem tudott rajta segíteni, Haydn május 31-én elhunyt.

25. Művei

Haydn egyike volt a legtermékenyebb zeneszerzőknek. Száznégyszimfóniája (egyes források szerint száznyolc) mellett több mint húsz operát, négy oratóriumot, számos versenyművet, divertimentókat, kamarazenei kompozíciókat, áriákat, dalokat és több mint háromszáz népdalfeldolgozást komponált.

WOLFGANG AMADEUS MOZART

(Salzburg, 1756. január 27. – Bécs, 1791. december 5.)

Osztrák muzsikusként, zeneszerzőként. A bécsi klasszikusok egyik vezéralakja, az európai klasszikus zene történetének egyik legnagyobb alkotója, az egyik legjátszottabb és legismertebb szerző, aki szinte minden műfajban alkotott a kamarazenei művektől a szimfóniákon és versenyműveken át egészen az egyházi zenéig, ill. az operákig).

1. Élete

Wolfgang Amadeus Mozart 1756. január 27-én született Salzburgban, a mai Ausztria területén. Édesapja Leopold Mozart (1719–1787), muzsikus, zeneszerző, édesanyja Anna Maria Pertl (1720–1778). A város abban az időben a Német-római Birodalom érseksége volt. Születése másnapján keresztelték meg a Salzburgi Szent Rupert tiszteletére szentelt katedrálisban, Johannes Chrysostomus Wolfgangus Theophilus Mozart névre.

9. ábra. Mozart szülőháza

Mozart saját magát a későbbiekben leggyakrabban Wolfgang Amadé Mozartnak hívta.

Utazásai során Mozart sok zenésszel találkozott, és megismerte számos nagy zeneszerző (Johann Sebastian Bach, Georg Friedrich Händel, és Joseph Haydn) műveit. Nem csak a muzsikusra figyelt fel: annyira lenyűgözte a Benjamin Franklin által készített üvegharmonika, hogy komponált néhány művet a hangszerre.

Mozart zenei tehetsége nagyon korán, kb. 3–4 éves korában megmutatkozott. Apja, aki kora egyik legkiválóbb zenepedagógusa volt, hegedűiskoláját, a Versuch einer gründlichen Violinschulét pont fia, Wolfgang születésének évében, 1756-ban publikálták. Leopold Mozart már igen hamar zenei képzésben részesítette fiát, zongorázni és hegedülni tanította. A gyermek zenei képességei nagyon gyorsan fejlődtek.

Nővére – Maria Anna Mozart (Nannerl) – kottáskönyvébe írt darabok némelyikét már négyéves korában megtanulta és játszotta, első ismert kompozíciói pedig Leopold papa feljegyzése szerint 1761 elejéről származnak. A legkorábbi darbjait leírni még nem tudta, ezen művek kizárólag apjának kézírásával maradtak fenn, így eldönthetetlen, hogy apja mennyit adott hozzá, ill. vett el.

2. Az első fellépések

1761 szeptemberében lépett fel először nyilvánosan a salzburgi egyetem egyik színházi előadásának résztvevőjeként. Korának családfőihez hasonlóan Leopold nem látott semmi kivétnivalót abban, hogy fiának kivételes tehetségét közszemlére bocsássa, tehetségét teljes mértékben kihasználja, a siker és anyagi haszon reményében.

Leopold Mozart gyorsan felismerte, hogy jelentős jövedelemre tehet szert, ha bemutatja a csodagyermeket Európa udvaraiban. A kis Mozart nagyon jól zongorázott, akár bekötött szemmel vagy letakart kézzel is, emellett viszonylag jól hegedült. Mozart nővére, Nannerl szintén tehetségesen zongorázott, ill. hegedült, emiatt gyakran kísérté öccsét a turnék során. Ezt igazolja az is, hogy Mozart jó néhány hegedű-zongoraszonátát írt saját maga és nővére számára. Egy anekdota szerint, amikor a kis Wolfgang megbetegedett, apja jobban aggódott az emiatt kieső bevétel, mint fia egészsége miatt. Elképzelhető, hogy az állandó utazások és a hideg időjárás hozzájárult egészségének későbbi megromlásához (veséje végül fölmondta a szolgálatot), ill. korai halálához.

1762 januárjában Leopold Mozart a tehetségesen éneklő és hegedülő Nannerl társaságában Wolfgangot Münchenbe, majd Passaun és Linzen keresztül Bécsbe vitte: a gyerekek főúri otthonokban léptek fel, az arisztokraták, többek között a bajor választófejedelem és Mária Terézia előtt.

1763 januárjától újra Salzburgban éltek. Egy augsburgi újság tudósítása szerint az ekkor hét éves Wolfgang Amadeus felnőtt módon játszott. Emellett különböző stílusokban rögtönzött; blattolt, azaz lapról kísért, letakart billentyűzen egy megadott témához basszust szerkesztett, és kivételes hallásának is rendszeresen tanúbizonyságát adta.

Visszaemlékezések szerint az igen érzékeny gyermek félt a trombita éles és magas hangjától, emellett hatalmas szeretetigény jellemezte. Öntudata és büszkesége már ekkor megmutatkozott: csak olyanok előtt játszott szívesen, akik komolyan vették a zenét.

Leopold első nagyszabású terve szerint a család 1763 nyarán indult el, hogy a „salzburgi csoda” meghódítsa az akkori Európa két zenei fővárosát, Párizst és Londont. A terveiknek megfelelően valamennyi útkukba eső, számottevő zenei központot is meglátogattak, különösen azokat, ahol gazdag adományokra volt kilátás: Münchent, Augsburgot, Mannheimet, Mainzot, Frankfurtot, Koblenzet, Aachent és Brüsszelt, majd csak ezek után érkeztek meg Párizsba, ahol öt hónapig maradtak.

1764 januárjában léptek fel Versailles-ban XV. Lajos előtt. A francia fővárosban születtek Mozart első nyomtatásban megjelent művei (C-dúr szonáta hegedűre és billentyűs hangszerre és D-dúr szonáta hegedűre és billentyűs hangszerre, K. 6–7).

Áprilisban indultak tovább Londonba, ahol tizenöt hónapot töltöttek. A gyerekek számos nyilvános koncertet adtak, de fellépett III. György udvarában, megismerkedett a nála huszonegy évvel idősebb Johann Christian Bachkal (aki a nagy Johann Sebastian Bach egyik fia volt), akivel együtt négykezesezett, és itt írta első szimfóniáit (Esz-dúr, K. 16; D-dúr; K. 19). 1765 augusztusában indultak haza Salzburgba, Lille-ben Wolfgang ugyan megbetegedett, de szeptemberben már koncerteket adott Antwerpenben, Gentben, majd Hágában.

Újabb betegeskedés után 1766. januárjában indultak tovább Párizs irányába, majd onnan Lausanne-on és Zürichen keresztül Donaueschingenbe, végül Münchenen át hazaértek Salzburgba.

A következő kilenc hónapot itt töltötte Wolfgang. Itt hangszerelte versenyművekké a Párizsban megismert zeneszerzők szonátáit, részben saját kompozícióival kiegészítve és komponált három vokális művet is. Ezek az Apollo et Hyacinthus, K. 38; Grabmusik, K. 42 (egy anekdota alapján valószínűleg ez utóbbit írta egy szobába zárva, hogy a salzburgi érsek megnyugodhassék, hogy valóban a gyerek saját műve, és nem az apjáé).

1767 szeptemberében a család Bécsbe ment az egyik főhercegnő esküvői ünnepségeire. A menyasszony azonban himlőben elhunyt, így az udvari gyász és az egészségüket fenyegető veszély miatt néhány hét után a családfő, Leopold Mozart úgy döntött, elhagyják a császárvárost.

1768 januárjában azonban máris visszatértek, mivel Leopold a fejébe vette: fia operát fog írni Bécs számára. A tervhez a császár is hozzájárult, és óvatosan bár, de Christoph Willibald Gluck, kora híres operakomponistája is támogatta, a La Finta semplice (Az egyszerű család) (K. 51) bemutatója azonban különböző udvari intrikák miatt végül elmaradt. Mozart némi elégtételt kapott, ugyanis egy magánelőadás keretében, október táján előadták egyfelvonásos Singspieljét, a Bastien und Bastienne-t (K. 50).

1769 januárjában megint hazatértek Salzburgba, itt az érseki palota színházában előadták a La Finta semplicét. Mozart ebben az időben több rövid egyházi művet írt, illetve táncestélyekre menüett-sorozatot komponált, ill. ekkor született több fő műve Szerenádok, divertimentók és egyéb zenekari szerenád. Október végén, a tizenhárom éves zeneszerzőt salzburgi udvari koncertmesterré nevezték ki.

3. A második utazás

Miután egy évet Salzburgban töltöttek, három itáliai utazás következett. Leopold régóta tervezte, hogy fiát az új zene otthonának számító Itáliába viszi, mielőtt Wolfgang túllépné a kort, amelyben tehetsége még csodagyerekként kelthet feltűnést.

Az utazás, amelyre ezúttal csak Leopold és Wolfgang mentek el, minden olyan várost érintett, ahol lehetőségük volt a hangversenyezésre, vagy valamelyik befolyásos arisztokrata kíváncsi lehetett Mozart játékára. Innsbruck, Verona, Mantova, Cremona után Milánóba érkeztek, ahol tárgyaltak egy opera megalkotásáról a decemberi karneváli szezon számára. Mozartnak alkalmasságát néhány ária megírásával kellett bizonyítania, ezek lettek a K. 77, ill. K. 88.

10. ábra. Mozart Veronában

Milánóból Pármán át Bolognába utaztak, ahol meglátogatták a neves tanárt és zeneteoretikust, Padre Martinit és találkoztak a legendás kasztrált énekessel, Farinellivel is.

Ezután Rómába utaztak, ahol a Sixtus-kápolnában meghallgatták Gregorio Allegri 9 szólamú Misererójét, amelyet nem volt szabad lemásolni, és csak az említett helyszínen hangozhatott el. Mozart – legalábbis Leopold beszámolója szerint – egyszeri hallás után, emlékezetből lejegyezte a művet, habár az egy példányban megvolt Martini atya könyvtárában is, ahol Mozart elvileg láthatta a kottát. Mindazonáltal a csodagyermek bizonyára képes volt a bonyolult mű hallás utáni lejegyzésére. Rómából Nápolyba utaztak, ahol több operaelőadást meghallgattak. Innen hazafelé vették az irányt. Menet közben újra megálltak Rómában, ahol XIV. Kelemen pápa Aranysarkantyú-rendet adományozott Wolfgang Amadeusnak. Bolognába mentek, ahol megkapta a Milánónak megírandó opera librettóját és szereposztását, majd rögvest neki is fogott a komponálásának. Az új opera bemutatója 1770. decemberében volt, s nagy sikert aratott (22 előadást ért meg).

Mielőtt elhagyták Bolognát, Mozart sikeresen felvételt nyert a nagy múltú és nagy tiszteletnek örvendő Accademia Filarmonica tagságába.

Alighogy hazatértek, Leopold megint Itáliába szeretett volna utazni fiával, mivel gyermeke több olasz megrendelést is kapott. Ezek közül a Ferdinánd főherceg Milánóban tartandó esküvőjére megrendelt színpadi mű, az 'Ascanio in Alba' valósult meg. A librettót 1771 augusztusának végén kapta meg Mozart, és a mű már szeptember végére készen állt. Leopold Mozart szerint a darab kirobbanó siker volt, s a korszak legjelentősebb operaszerzőjének számító Johann Adolf Hasse ugyanerre az alkalomra írott művét teljesen háttérbe szorította. Mozart arra törekedett, hogy Ferdinánd főherceg alkalmazza, azonban Mária Terézia óvta a fiát attól, hogy „ilyen haszontalan emberekkel” vegye körül magát.

Mozarték decemberben már ismét Salzburgban voltak. Türelmes és jóindulatú munkaadójuk, Sigismund Schrattenbach hercegérsek hazaérkezésük után néhány nappal elhunyt, utóda Hieronymus Colloredo gróf 1772. márciusában lépett az érseki trónra. Erre az alkalomra Mozart ünnepi serenátát komponált (Il sogno di Scipione), majd júliusban hivatalosan is az udvar szolgálatába állt 150 forint koncertmesteri fizetéssel (az elmúlt három évben fizetés nélkül alkalmazták).

4. A harmadik út

A harmadik itáliai utazás 1772 októberében indult. Már az előző nyáron megkapta az új, Milánónak írandó opera Lucio Silla szövegkönyvét. A decemberi bemutató nem volt átütő siker, a darab ennek ellenére huszonhat előadást ért meg.

Januárban az opera elsőszámú énekese, Venanzio Rauzzini számára szólómotettát komponált (Exsultate, jubilate). Az apa mindenáron Salzburgon kívül szeretett volna állást találni fiának – több főméltósághoz is kérvényt írt ezügyben –, de a válasz minden esetben elutasító volt. 1773 márciusában így újra otthon voltak.

Leopoldnak a salzburgi zenei életben betöltött funkciója számára nem volt elég rangos, és ezáltal fia lehetőségeit is szűköseknek találta. Ezért tervbe vette, hogy megkísérli a császári udvar, vagyis Bécs „meghódítását”. Júliusban utaztak oda, ahol ugyan Mária Terézia fogadta őket egy magánkihallgatáson, de udvari alkalmazást nem nyertek.

Wolfgang viszont kapcsolatba kerülhetett Bécs zenei életével, és a legújabb művekkel, köztük Joseph Haydn vonósnégyeseivel, aminek hatására hat kvartettből álló sorozatot komponált. Ennek stílusa jóval érettebb és bécsiesebb az egy évvel korábban Itáliában komponáltaknál (Quartetti Milanesi).

Salzburgba való hazatérésükkor írja Mozart első saját zongoraversenyét (5. Zongoraverseny D-dúr), valamint több szimfóniát – legkorábbi olyan darabjait, amelyek a mai koncertrepertoár elengedhetetlen részei (Mozart: 25. szimfónia, g-moll, A-dúr,) – és néhány misét Colloredo hercegének számára (F-dúr, D-dúr). 1774 nyarán Mozart felkérést kapott egy opera buffa (vígopera) megírására a müncheni karneváli szezonra. December elején hagyta el Salzburgot édesapjával, a La finta Gardiniera (Az álkertészlány) bemutatóját 1775. január 13-án tartották. Münchenben mindent megtettek azért, hogy állást kapjanak a fejedelmi udvarban – Mozart írt egy Misericordias Domini offertóriumot ún. „tudós stílusban”, hogy jó benyomást keltsen, ezen kívül részt vett egy billentyűs vetélkedőn a korábban szintén csodagyerekként csodált Ignaz van Beecke ellenfeleként.

Leopold és Wolfgang erőfeszítései hiábavalóknak bizonyultak, márciusban ismét Salzburgban találhattuk őket. Bár számos mű született a következő másfél évben, Mozarték számára egyre elviselhetetlenebbé vált a város provinciális légköre. Wolfgang kitörési vágyát Leopold is szította.

Ebben az időszakban született április és december között Mozart hegedűversenyeinek nagy része, a későbbi kétséges műveket nem számolva pedig hegedűversenyek, három zongoraverseny (B-dúr), számos alkalmi darab – divertimentók, szerenádok, és jónéhány egyházi mű.

1777-ben Wolfgang elbocsátásért folyamodott a hercegéhez, aki apát és fiát egyaránt útjára engedte. Biztos állás és ezáltal megélhetés híján azonban Leopold nem engedhette meg magának, hogy otthagyja az udvart, így Wolfgang anyjával indult Párizs felé szeptemberben, hogy apja újabb nagyszabású terveit „végrehajtssa”.

11. ábra. A Mozart család

Münchenen keresztül (a választófejedelem udvarában nem volt üresedés) Augsburgba, Leopold szülővárosába mentek. Itt többek között Mozart meglátogatta J. A. Steint, a neves zongorakészítőt, fúgarögtönzésekkel kápráztatta el a helyi lakosokat, és hangversenyt adott a legújabb szerzeményeiből. Rokonokkal is találkoztak. Wolfgang élénk barátságot kötött unokahúgával, Maria Anna Mozarttal.

Októberben érkeztek meg Mannheimba, amely akkor fontos zenei központ volt messzeföldön híres zenekara révén, amely teljesen új hangzásokat kísérletezett ki. Az udvar is rajongott a zenéért. Mozart itt is szoros barátságba került a helyi zenészekkel, találkozott Carl Theodor választófejedelemmel, aki ugyan kedves volt hozzá, de állást nem adott neki. A telet mégis Mannheimban töltötték, valószínűleg nagyrészt azért, mert Mozart beleszeretett Aloysia Weber tizenhat éves énekesnőbe.

Levelében azt írta apjának, hogy nem utazik Párizsba, helyette Itáliába megy Aloysiával, akinek operákat fog írni. A naiv ötlet felbőszítette Leopoldot (aki egyébként eddig is levelek tucatjában próbálta az üzleti ügyekben kevésbé jártas Wolfgangot tanácsokkal ellátni), 1778 februárjában kiadta a parancsot fiának: „El veled Párizsba, mégpedig azonnal!”

Mozart és édesanyja március végén érkeztek meg Párizsba, ahol Wolfgang felkereste ismerőseit, de kedvére való állást ezúttal sem talált. Ugyan a nyár elején felajánlottak számára egy Versailles-i orgonista-állást, de azt visszautasította. Opera-megrendelésre sem számíthatott.

A városban a 18. század folyamán immáron sokadszor is éppen szellemi összeecsapás volt, amely ezúttal Christoph Willibald Gluck és Niccolò Piccinni operaszerzők hívei között zajlott. Leopold papa azt remélte, hogy fia lehet a nevető harmadik, de tévedett. A probléma okát Wolfgang egyik legfontosabb pártfogója, Grimm báró írta meg Leopoldnak: „a fiú többre menne Párizsban fele annyi tehetséggel és kétszer annyi ravaszsággal”.

A párizsi út teljes katasztrófával végződött: Mozart édesanyja, talán az utazások következtében legyengült szervezete lévén megbetegedett és július elején elhunyt. Bár Mozart írt néhány darabot Párizsban, végül semmilyen lehetősége sem maradt a városban.

Leopold, mivel félt fia önállósági törekvéseitől, hazarendelte azzal, hogy számára talált szülővárosában egy orgonista-állást. Mozart a hazaúton még találkozott a Weber-családdal, de szerelme, Aloysia hűvösen fogadta őt, végül 1779 januárjában ért haza szülővárosába.

Hazatérte után kinevezték udvari orgonistának, évi 450 gulden fizetéssel. A következő években egyházi műveket és szimfóniákat írt, ill. néhány divertimentót és szerenád.

1780 nyarán kapta meg Mozart a várva várt opera-megrendelést Münchenből. Mivel az énekesek egy részét korábbról ismerte, komponálását szinte azonnal megkezdte, a mű végleges formája azonban hosszas munka eredményeként alakult ki. A bemutató 1781 januárjában mérsékelt sikert aratott. Mozart és családja még néhány hónapot Münchenben töltött (feltehetőleg itt született három zongoraszonáta, köztük magyar címén a Törökinduló. Márciusban aztán Wolfgangot Bécsbe hívták, ahol a II. József császár trónralépését kísérő ünnepségeken résztvevő salzburgi hercegek kíséretéhez csatlakozott.

1781-ben Mozart munkaadója, a szigorú Hieronymus Colloredo társaságában Bécsbe ment, ahol összerúgta vele a port. Ennek ellenére Mozart úgy döntött, hogy itt telepszik le és – miután felkeltette a helyi arisztokrácia érdeklődését, – itt folytatja karrierjét.

Mozart felnőtt korában a felvilágosodás hatására csatlakozott a szabadkőművesekhez, sőt, azt is sikerült elérnie, hogy apja is csatlakozzék 1787-ben bekövetkezett halála előtt. Késői operája, a Varázsfuvola számos szabadkőműves témát és szimbólumot tartalmaz. Ugyanahhoz a szabadkőműves páholyhoz tartozott, amelyhez Joseph Haydn.

1782. augusztus 4-én apja akarata ellenére elvette feleségül Constanze Webert (1762–1842); apja végül az esküvő után kényszerűségből beleegyezett a házasságba. Összesen hat gyermekük született, közülük kettő érte meg a felnőttkort: Carl Thomas Mozart és Franz Xaver Wolfgang Mozart.

A következő időszak a konszolidációé: Mozart megkísérli, hogy mint szabadon alkotó zeneszerző, művei tiszteletdíjából, koncertezésből és tanításból éljen meg. E hármas funkciójának nagyszerű eredménye zongoraversenyeinek ragyogó sorozata, amelyet nyilvános hangversenyein („akadémiáin”) maga mutatott be. De ez az új korszak jelenti egyben a „gáláns” stílussal való végső leszámolást is az ekkortájt élményszerűen fölfedezett és behatóan tanulmányozott „tudós” stílus javára. Johann Sebastian Bach néhány művének megismerése revelációszerűen hatott Mozartra, és kései, érett kompozícióin ez a hatás jelentősen mutatkozik meg.

Egy időben az uralkodó, II. József is mutatott némi jóakaratot: megbízást kap a Schönbrunnban rendezendő ünnepségen bemutatásra szánt Színigazgató című rövid vígopera komponálására, sőt, a szövegíró Lorenzo da Ponte közbenjárására azt is megengedi a császár, hogy Beaumarchais hírhedt Figaro lakodalma című komédiájából olasz nyelvű vígoperát írjon. Mindkét bemutató 1786-ban zajlik le. A Figaro házassága a bécsi, botrányosan hűvös fogadtatása után (az arisztokrácia sértve érezte magát a pórnép-főszereplők és az ütődött nemesek ábrázolása miatt) Prágában is színre kerül, és óriási sikere nyomán Mozart az ottani olasz operatársulattól újabb vígoperára kap megrendelést: a Don Giovanni című – ugyancsak Da Ponte librettójára készült – „játékos dráma” e megrendelésnek köszönheti létrejöttét.

1788-ban Mozart újabb barokk zenei élményekkel gazdagodik: Van Swieten báró oratórium-előadásai számára Georg Friedrich Händel több művét készíti elő, szükség szerint a hangszerelésen is módosítva. Utolsó, nagyszerű szimfóniái is ebben az évben íródnak, a zeneszerző anyagi helyzete azonban változatlanul labilis, olykor kétségbeesítő, s bár a császár kinevezi kamaramuzsikusának, Mozart életkörülményein ez mit sem javít.

A következő évben, németországi körútja során eljut Lipcsébe, ahol Bach tanítványa újra felébreszti érdeklődését Bach zenéje iránt. Bécsbe visszatérve ismét ellepik az anyagi gondok, feleségének szüntelen gyengélkedése. Az a reménysugár, amit II. József újabb operai megbízása megcsillant (Così fan tutte), a német-római császár halálával mindörökre szertefoszlik, mivel utóda, II. Lipót nem rajong a zenéért.

Kétségbeesett helyzetében elfogadja Emanuel Schikaneder színigazgató ajánlatát egy látványos, fantasztikus mesejáték komponálására, amely a külvárosi színház közönségét vonzaná, és amelynek szövegét maga a vállalkozó szellemű, sokoldalú Schikaneder írná. Ez a látványos, hatásos – és valóban nagyszerű – mesejáték a Varázsfuvola, amelynek előadásain Mozart még utoljára élvezheti a – mint maga írja egyik levelében – „csendes siker” melengető napfényét.

12. ábra. Mozart portréja

A következő megbízását már nem tudja teljesíteni: Walsegg gróf gyászmisét rendel tőle, a Requiem komponálása közben azonban váratlanul meghalt, és csupán a Lacrimosa-tétel bevezetőjéig jutott el a zeneszerző. Később tanítványa, Franz Xaver Süssmayr fejezte be. Mozart 1791-ben, Bécsben hunyt el.

„A haláltól mindenki fél, ám a művésznak nem kell tartania tőle. Reménye, biztonsága a halhatatlanság... Földi maradványai már régen az enyészeté lesznek, mikor még mindig hat majd az eljövendő nemzedékekre. Ez a meggyőződés tölthette el Mozartot, midőn ezernyi fül hallgatta a húrok minden rezdülését, a fuvolák halk suttogását, midőn a pihegő keblek és a szaporán verő szívek mind-mind arról árulkodtak, hogy harmóniai szent érzeményeket keltettek” – írja visszaemlékezéseiben egy karlsbadi nemesember, Franz Alexander von Kleist, az 1791-es prágai koronázási ünnepségek Don Giovanni előadásáról.

5. Betegsége és halála

Mozart betegsége és halála kényes témák: a romantikus legendák és ellentmondó állítások különösen nehézé teszik a tisztánlátást. A zenetörténészek különböző véleményekkel vannak afelől, miként romlott meg a zeneköltő egészségi állapota. Különösen vitatott, hogy mikor ismerte fel halála fenyegető közelségét, illetve, hogy ez mennyiben befolyásolta a késői darabjait. A romantikus álláspont szerint Mozart állapota fokozatosan romlott, és művei tükrözik a fokozatokat. Manapság azonban néhány zenetörténész, felhasználva Mozart utolsó évében folytatott levelezését, azt állapította meg, hogy Mozart jó hangulatban volt; családja és barátai számára megdöbbentő módon, hirtelen halt meg, 1791. december 5-én röviddel éjjel egy óra előtt a Requiem írása közben, amelyet egy titokzatos, meg nem nevezett megrendelőjének komponált.

Mozart halálának közvetlen oka a halotti bizonyítvány szerint is vitatott. A legvalószínűbb a higanymérgezés vagy reumatikus láz. Az egyik feltételezés az volt, hogy Mozarttal a szabadkőművesek végeztek, mivel a varázsfuvolával túl sok szabadkőműves titkot árult el.

A legenda szerint Mozart halálakor koldusszegény volt és mindenki elfeledte, és amikor meghalt, szegények közös sírjába temették, koporsó nélkül. Valójában, még ha nem volt is olyan népszerű Bécsben, mint néhány évvel azelőtt, továbbra is jól fizető állása volt az udvarban és számos megrendelést kapott Európa különböző részeiből, különösen Prágából. Való igaz, hogy fennmaradtak segélykérő levelei, de ezek nem annyira szegénységének, hanem annak bizonyítékai, hogy mindig többet költött, mint amennyit keresett. Constanze költekezési hóbortja vitte romlásba a rossz nyelvek szerint.

Nem tömegsírba, hanem szabályos közsírba temették az 1783-as törvények alapján. Rendes temetést feleségének hanyagsága és a borzalmas hófúvás miatt nem rendeztek. Ma jelképes emlékműve áll Bécs temetőjében.

Constanze 1809-ben hozzáment Georg Nikolaus von Nissen dán diplomatához. Von Nissen rajongott Mozartért, életrajzot is írt róla, amely jóval a szerző halála után, 1828-ban jelent meg.

6. Legismertebb művei

Mozart termékeny zeneszerző volt és rengeteg műfajban alkotott. Műveit a Köchel-jegyzék tartalmazza; a művek mellett a Köchel-jegyzékszám feltüntetése szokásos.

Operák: (Idomeneo, Szöktetés a szerájból, Figaro házassága, Don Giovanni, Così fan tutte, A varázsfuvola). Zongoraversenyek, és versenyművek egyéb hangszerekre. Vonósnégyesek és –ötösök.

Mozart sok zongoradarabot, kamarazenét, misét, vallásos darabokat, divertimentót és más szórakoztató muzsikát írt.

LUDWIG VAN BEETHOVEN

(Bonn, 1770. december 16. – Bécs, 1827. március 26.)

Német zeneszerző. Joseph Haydn és Wolfgang Amadeus Mozart mellett őt tartják a bécsi klasszicizmus harmadik nagy alakjának. Ugyanakkor zenéje a romantika jegyeit is magán viseli. Beethoven jelentősége azon is lemérhető, mennyire meghatározta a későbbi zenetörténet számos alakjának pályáját.

1. Élete

Beethoven apai ősai földművesek és iparosok voltak, akik a 18. század első feléig Flandria Mecheln városában éltek. A nagyapa, akit szintén Ludwig van Beethovennek hívtak, karnagy és basszista volt előbb Leuvenben, ezután Liège-ben, majd Bonnban. Fia, Johann van Beethoven ifjúkorában tenoristaként a bonni választófejedelem udvarában énekelt.

27 éves korában feleségül vett egy 21 éves ifjú özvegyasszonyt, Maria Magdalena Keverichet, egy Ehrenbreitsteinban élő választófejedelmi szakács leányát. Első férje egy trieri udvari inas volt, akitől egy fiatalon elhunyt fia született. A Beethoven–Keverich házaspárnak öt fia és két leánya született: Ludwig Maria, Ludwig – a zeneszerző –, Kasper Anton Carl, Nicolas Johann, Anna Maria Franzisca, Franz Georg és Maria Margarita Josepha.

2. Fiatalkora, tanulmányai

Ludwig van Beethoven 1770-ben született a németországi Bonnban. A közelmúltig számos helyen december 16-a szerepel Beethoven születésének napjaként: csak annyi ismert, hogy december 17-én keresztelték meg. Akkoriban a gyermekeket születésük után egy nappal tartották a keresztvíz alá.

Beethoven első zenetanára apja volt. Közepes tehetségű udvari muzsikusz, aki gyakran verte fiát, és Mozartéhoz hasonlóan megpróbált belőle csodagyereket nevelni, sikertelenül. Ennek ellenére a családnak valójában már egészen fiatalon Beethoven volt az eltartója. A fiú tehetségét mások hamar felfedezték. 1780 körül Christian Gottlob Neefe vette kezébe zenei nevelését, mialatt a választóherceg anyagi támogatásában részesült. Tizenkét éves korától többször helyettesítette mesterét a templomban orgonán, koncerteket is adott, valamint zongoradarabokat komponált. 1787-ben Mozarthoz akart menni tanulni, Bécsbe is utazott, de váratlan esemény történt: 17 éves korában elvesztette édesanyját, hazatért, és évekig egyedül nevelte két öccsét. Emiatt nem sikerült az a terve, hogy a "nagy mestertől" tanuljon, mivel Mozart 1791-ben meghalt.

1792-ben Waldstein gróf támogatásának köszönhetően Bécsbe költözött, ahol Joseph Haydn-nál szándékozott tanulni, de mivel neki nem volt elég ideje Beethovennel foglalkozni, Johann Albrechtsberger gondjaira bízta.

Salierinél nyolc esztendeig tanult. 1795 márciusában lépett fel első ízben a bécsi nyilvánosság előtt, B-dúr zongoraversenyének előadásával. Ezt a fellépést azután újabbak követték és hamarosan kiadója és pártfogója is akadt. Hamar népszerű lett zongoravirtuózként, és – jóval lassabban ugyan – zeneszerzőként.

13. ábra. Beethoven ifjúkori képe

3. Életének háttere

Beethoven személyes élete problémákkal teli. Fiatalon, már 25 éves kora körül a siketség első jeleit észleli, amelynek hatására időnként az öngyilkosság gondolatával is foglalkozik. A századforduló környékén születtek legsötétebb művei, ekkor vált számára világossá, hogy a halláskárosodása visszafordíthatatlan folyamat. 1819-re teljesen megsüketül.

Képzeld el, milyen tragédia ez egy zongoraművész – zeneszerző életében! Süketsége zárkóztatta tette, csak társalgási füzetek segítségével tudott érintkezni a külvilággal. Hihetetlen belső hallása volt, csak ez tette lehetővé, hogy ne hagyja abba a komponálást.

Elérhetetlen (házas vagy arisztokrata) hölgyekhez vonzódott, akiket eszményített (például Brunswick Josephine). A társadalmi különbségek, az emberek esetleges elítélése gátolta, sosem házasodott meg. Zenéjében gyakran életének visszhangját vélük felfedezni, ami győzelemmel véget érő küzdelmekkel tarkított. Életének személyes problémái fölött a mesterműveinek megalkotásával aratott diadalt.

4. Betegsége, halála

Beethoven sokat betegeskedett, kiváltképp húszas éveinek közepétől, amikor is komoly hasfájásoktól kezdett szenvedni.

1826-ban egészségi állapota drasztikusan megromlott. A következő évben bekövetkezett halálát májbetegségnek tulajdonítják, bár Beethoven halálának idejéből származó hajmintáin végzett modern kutatások azt mutatják, hogy ólommérgezés is hozzájárulhatott gyengélkedéseihez és idő előtt bekövetkezett halálához (az ólom szintje több mint 100-szorosan múlta felül a mai emberekénél mért szintet).

Beethoven halálának napjáig dolgozott. Befejezetlenül hagyott egy vonósötöst, a X. szimfónia vázlatait, két kánont, két vonósnégyest és a B-dúr vonósnégyes fináléját.

5. Alkotói korszakok

Beethoven zeneszerzői pályafutását általában korai, középső és késői korszakra szokták osztani.

6. Korai alkotói korszaka

A korai időszakában a nagy elődök, Haydn és Mozart hatása érezhető. Mindkét szerzőt ismerte személyesen, időben közel is állt hozzájuk, de munkássága a zene történetének új korszakát jelenti. Ez részben a megváltozott történelmi helyzet, részben a maga új helyzetének következménye, amelyet kora társadalmában mint „szabad művész” kivívott. De mindez mégiscsak külső kerete annak az egyéniségnek, amely művészként és emberként egyformán nagy volt. Alkotóművészete viszonylag lassan fejlődött ki: csaknem huszonöt esztendő volt, amikor első olyan műveit kiadja, amelyeket már opusz-számmal jelöl. Ez idő alatt született az I. és a II. szimfónia, az első hat vonósnégyes, az első három zongoraverseny, az első húsz zongoraszonáta (az op. 31-gyel bezárólag), köztük az ismert Patetikus és Holdfény.

7. Középső alkotó korszak

A középső alkotói korszak röviddel Beethoven süketességgel kapcsolatos válsága után kezdődött. E korszakot hatalmas erejű művek jelzik, melyek tele vannak hősiességgel és küzdelemmel; köztük találjuk az Egmont-nyitányt, hat szimfóniát (III–VIII), az utolsó három zongoraversenyt és öt vonósnégyest (7–11), további hét zongoraszonátát, köztük a Waldsteint és az Appassionátát, továbbá Beethoven egyetlen hegedűversenyét és operáját, a Fideliót.

8. Késői alkotói korszak

1816 körül kezdődött késői korszaka, ami egészen haláláig, 1827-ig tartott. A késői darabokat mély intellektualitás, intenzív és személyes kifejezés és a formákkal történő kísérletezés jellemzi (például a cisz-moll vonósnégyes hét tételből áll, míg a leghíresebb IX. szimfóniájának utolsó tételében a zenekar mellett a kórusnak is szerepet ad). Ekkoriban komponálta többek között a Missa Solemnist, az utolsó hat vonósnégyest és az utolsó öt zongoraszonátát.

Életének utolsó évéből a következő művek maradtak ránk: egy vonósötös megkezdett vázlatának zongorakivonata (a mester halála után jelent meg); a X. szimfónia néhány vázlata; két kánon („Es muss sein” és „Wir irren allesamt, nur jeder irret anders”), két vonósnégyes (op. 131 és 135) és az előző évben befejezett B-dúr vonósnégyes (op. 130) fináléja.

9. Zenei stílus és újítások

Az osztrák születésű brit zenész, Hans Keller „az emberiség legnagyobb elméjének” nevezte, tekintetbe véve művészetének mélységét és kiterjedtségét, valamint hogy Beethovennek sikerült a lehető legszélesebb közönség számára érthető zenét komponálni.

14. ábra. Beethoven

Beethovenre mint a zenei klasszicizmus és romantika átmeneti alakjára tekintünk. Ami a zenei formát illeti, a Haydntól illetve Mozarttól örökölt szonátaformára és motívikus fejlesztésre épített, de nagymértékben kibővítette őket, azáltal hogy hosszabb és nagyratörőbb tételeket komponált. Középső korszakának művei a hősiesség kifejezése miatt, míg késői darabjai az intellektuális mélységüknek köszönhetően népszerűek.

10. Személyes meggyőződések és zenei hatásuk

Beethoven sokat merített a felvilágosodás és az Európában egyre növekvő romantika eszméiből.

Kezdetben a harmadik szimfóniát, az Eroicát (a „hősi” olasz megfelelője) Napóleonnak ajánlotta, abban a meggyőződésében, hogy a tábornok fenntartja majd a Francia Forradalom demokratikus és köztársasági eszméit. Amint Napóleon császári törekvései világossá váltak, 1804-ben kitepte a címet tartalmazó lapot, melyen az ajánlás volt, és a szimfónia új nevet kapott: „Sinfonia Eroica, composta per festeggiare il Sovvenire di un grand Uomo”, vagyis „Hősi szimfónia, egy nagy ember emlékének megünneplésére”. A kilencedik szimfónia negyedik tételének sajátossága a Schiller An die Freude („Örömóda”) című ódájának feldolgozása, amely bizakodó himnusz az emberi testvériség mellett.

A tudósok vitáznak Beethoven vallási meggyőződésén, illetve azon hogy ez milyen szerepet játszott a munkájában.

11. A romantikus Beethoven?

Folyamatos vita tárgyát képezi, hogy vajon Beethoven klasszicista vagy romantikus zeneszerző volt-e. Mivel a romantika szó, illetve a romantika korszak meghatározása tudományról tudományra változik, Beethoven hovatartozását összefüggésében kell vizsgálni.

Ha a romantikus mozgalmat esztétikai korszaknak tekintjük úgy az irodalomban, mint általában a művészetekben, akkor Beethoven pontosan az első felének derekán foglal helyet olyan irodalmi romantikusok között, mint Goethe és Schiller (akiknek a szövegeiből ő is és az egyértelműen romantikus Franz Schubert merített dalaihoz) német illetve Percy Shelley angol költők. Olyan kortársak, mint például Spohr és E.T.A. Hoffman szintén romantikusnak nevezték. Gyakran őt tartják az első dalciklus komponistájának, nagy hatással volt rá a népi kifejezés mód, ami jól látszik például Robert Burns munkáinak felhasználásában. Egy tucat ilyen verset (és népdalt) zenésített meg énekhangra, zongorára, hegedűre.

Másrészről viszont, ha a zenetudomány alapján vizsgálódunk, amely szerint a romantikus zene később alakult ki, a kérdés még inkább vitatott. Néhány tudós szerint Beethoven nem romantikus, mások szerint átmeneti alak, vagy a romantika közvetlen előfutára, a romantika „feltalálója”; megint mások számára ő a prototípusa, vagy talán inkább őstípusa a regébe illő, hősiességgel és egyéniséggel megáldott romantikus zeneszerzőnek. A tudomány számtalanszor elmozdította a romantika határát jelölő jelzőbóját, és ez továbbra is heves vita tárgya, köszönhetően Beethoven nagy hatású munkásságának. Azoknak, akiknek a felvilágosodás az újszerűség alapját jelenti, Beethoven egyértelműen klasszicista, míg azok számára, akik a romantikus érzékenységre mint a későbbi művészeti korokra (beleértve napjainkat is) nyíló ajtó kulcsára tekintenek, bizonyosan romantikus. E két szélsőséges nézet között természetesen számtalan árnyalat van.

Beethoven zenéjét is meghallgatva, egy másik tudományos elemzés is lehetséges: egyértelmű fejlődés figyelhető meg későbbi munkáiban a korai darabokhoz képest. A fiatal Beethoven igyekszik idomulni a kortársak művészeti stílusához: olyan zenét próbál szerezni, ami a korabeli társadalom számára elfogadható. Későbbi felfogásában már nincs tekintettel a művészeti normákra, így például egy szimfóniájában kórust szerepeltet, holott addig a szimfónia pusztán hangszeres műfaj volt. Ez alapján a kérdés tehát nem az, hogy Beethoven vajon klasszicista, vagy romantikus művész volt-e, hanem hogy hol van az a pont, ahol az erősen klasszicista Beethoven erősen romantikussá lett? A legtöbb zenetudós egyetért abban, hogy ez a pont valahol az 1808-as közös hangversenyen előadott 5. és 6. szimfóniák között rejlik.

Az ötödik szimfóniájában addig soha nem hallható módon, egy rövid dübörgő téma vonul végig, a hatodik pedig első példája a „programzeneként” komponált szimfóniának (ami a romantikában általánosnak számított), sőt mi több, ez megtörte a szimfóniák hagyományos, négy tételből álló rendjét is. Ezután ugyan még megírta a nagyon „klasszikusnak számító” 8. szimfóniáját, és még néhány az angol közönségnek szánt kamarazenét is, azonban a XIX. század első évtizedének végére Beethovennek már kétségkívül a romantikus vonása domborodik ki jobban.

15. ábra. Beethoven sírja Bécsben

Ezzel szemben Carl Dahlhaus amellett érvel, hogy Beethoven stílusa a romantikán túl helyezi őt, egy olyan helyre, ahol teljesen elválik a kortársai zenéjétől. Dahlhaus rámutat arra, hogy Beethoven romantikus megítélése nagyrészt a korai periódusának műveiből származik, ilyen a 3. szimfónia és az 5. szimfónia. Ugyanakkor Beethovennek a középső korszakának második feléből származó, 74 és 97 közötti opusz-számmal jelölt művei gyakorolták a legnagyobb hatást a romantikus zeneszerzőkre. Dahlhaus szerint romantikus zene hagyománya lényegében megegyezik a Schuberti muzsika hagyományával, Schubertre pedig Beethoven fentebb említett művei hatottak. A késői korszakára pedig annyira egyénivé vált Beethoven, hogy többé már nem tekinthető ugyanazon műfaj képviselőjének, mint kortársai.

TANULÁSIRÁNYÍTÓ

A tanuló ismerje a bécsi klasszicizmus előzményeit!

A barokk és az előző korok zenéjének, műfajainak és zenei formáinak átfogó ismerete szükséges a bécsi klasszicizmus kialakulásának megértéséhez.

1. feladat

Ismerje a klasszikus szó jelentését zenei vonatkozásban!

2. feladat

Ismerje a bécsi klasszicizmus jelentősebb zeneszerzőit!

Haydn, Mozart és Beethoven munkássága mellett a klasszikus korban tevékenykedő zeneszerzők megismerése hozzájárul a kor formai sajátosságainak, műfajainak megértéséhez.

3. feladat

Ismerje a klasszikus zenei formákat és műfajokat!

4. feladat

Az elsajátított ismeretek birtokában elemezze a nagy klasszicista zeneszerzők jelentősebb műveit!

5. feladat

Ismerje a nagyzenekar kialakulását és hangszercsoportjait!

6. feladat

A hangszercsoportokon belül soroljon fel néhány hangszert!

7. feladat

Ismerje a zongora kialakulását és szerepét a bécsi klasszicizmusban!

ÖNELLENŐRZŐ FELADATOK

1. feladat

Mikor és hol született Joseph Haydn?

2. feladat

Melyik székesegyház kórusában énekelt Haydn?

3. feladat

Hol található Mozart szülőháza?

4. feladat

Milyen jegyzékben rendszerezték Mozart műveit?

5. feladat

Kinek ajánlotta Beethoven a harmadik szimfóniát, az Eroicát?

MUNKANYAG

MEGOLDÁSOK

1. feladat

Joseph Haydn Rohrauban született 1732-ben.

2. feladat

Haydn a bécsi Stephansdom kórusiskolájában tanult énekelni.

3. feladat

Mozart szülőháza Salzburgban van .

4. feladat

Mozart műveit a Köchel-jegyzék rendszerezi.

5. feladat

Beethoven a a harmadik szimfóniáját, az Eroicát Napóleonnak ajánlotta, abban a meggyőződésében, hogy a tábornok fenntartja majd a Francia Forradalom demokratikus és köztársasági eszméit.

IRODALOMJEGYZÉK

FELHASZNÁLT IRODALOM

Wikipédia – <http://www.wikipedia.org>

Harold C. Schonberg: A nagy zeneszerzők élete (Európa Könyvkiadó, 1998)

Charles Rosen: A klasszikus stílus (Zeneműkiadó, 1977)

King Palmer: A zenéről mindenkinek (Akadémiai Kiadó, 1995)

Pécsi Géza: Kulcs a muzsikához (Kulcs a muzsikához Kiadó, 2003)

Homoky Viktor: Zeneelmélet I. (Ellenpont Egyesület, 2010)

A(z) 1436–06 modul 016–os szakmai tankönyvi tartalomeleme
felhasználható az alábbi szakképesítésekhez:

A szakképesítés OKJ azonosító száma:	A szakképesítés megnevezése
54 212 02 0010 54 01	Kántor-énekvezető
54 212 02 0010 54 02	Kántor-kórusvezető
54 212 02 0010 54 03	Kántor-organista
54 212 03 0010 54 01	Jazz-énekes
54 212 03 0010 54 02	Jazz-zenész (a hangszer megjelölésével)
54 212 04 0010 54 01	Hangkultúra szak
54 212 04 0010 54 02	Klasszikus zenész (a hangszer megjelölésével)
54 212 04 0010 54 03	Magánénekes
54 212 04 0010 54 04	Zeneelmélet-szolfézs szak
54 212 04 0010 54 05	Zeneszerzés szak
54 212 05 0010 54 01	Népi énekes
54 212 05 0010 54 02	Népzenész (a hangszer megjelölésével)
31 212 01 0010 31 01	Szórakoztató zenész II. (hangszer és műfaj megjelölésével)

A szakmai tankönyvi tartalomelem feldolgozásához ajánlott óraszám:

12 óra

MUNKANYAG

A kiadvány az Új Magyarország Fejlesztési Terv
TÁMOP 2.2.1 08/1–2008–0002 „A képzés minőségének és tartalmának
fejlesztése” keretében készült.

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósul meg.

Kiadja a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet
1085 Budapest, Baross u. 52.

Telefon: (1) 210–1065, Fax: (1) 210–1063

Felelős kiadó:
Nagy László főigazgató